

Türkiye’de Gündelik Hayatın Finansallaşması: Beyaz Yakalıların Finansal Borçluluk Deneyimleri¹

İlkay Özküraplı, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-1310-6037

E-Posta: ilkay.ozkuralpli@gmail.com

Özet

Özellikle finansal krizler sonrası, sıradan insanın gündelik hayatında finansal piyasalara ve risklerine karşı kırılganlığı daha fazla tanınmaya başlamıştır. Bu tanınmayla öne çıkan gündelik hayatın finansallaşması literatürü, finansallaşmayı gündelik hayata nüfuzu ve dönüştürücü etkisi, ekonominin özne ve öznelliklerin üretimi ile olan ilişkisi üzerinden ele alır. Bu çalışmada, söz konusu literatürden hareketle, finansal borçluluk deneyimlerinin nasıl kurulduğunun ve buna bağlı olarak borçlu öznelliklerin üretiminin nasıl gerçekleştiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Finansallaşmış neoliberalizmde borç ve borçluluğun anlamları finansın spekülatif mantığıyla dönüşmüştür. Bu bağlamda, finansal araçları içermeyen borçlanma deneyimlerinden farklılaştığı ölçüde borçlu öznellikler de dönüşüp çeşitlenmiştir. Finansallaşmış neoliberalizmin yeni öznellikleri ne sadece “kendinden sorumlu ve suçlu” *homo debtor* ne de sadece “kendi kendini değerlendiren finansallaşmış insan sermayesi”dir. Bu noktada, çalışmada öznelere ihtiyaç kredisi aracılığıyla gerçekleşen borçlanma deneyimleri aracılığıyla finansallaşmış neoliberal öznenin kredi ve borç arasında salınan çeşitli ve çoklu görüntüleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında İstanbul’da çalışan en az bir ihtiyaç kredisi çekmiş beyaz yakalı 25 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Borçluluğun nedenleri ve anlamları olarak temel iki araştırma sorusu çerçevesinde biçimlendirilen bu görüşmeler, eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir. Bu analizlerin sonuçları, borçlanma deneyimleri, kredi ve borcun anlamları ve borçluluğun politikleştirilmesi başlıkları altında *taklacı* ve *spotçu* adı verilen iki borçlu figür üzerinden çerçeveselenecek tartışılmıştır. Bu analize göre, kredi ve borç, bir yandan değer artırımını mümkün kılan bireyselleştirilmiş fırsatlar sunarken aynı zamanda bu fırsatları borç sorumluluklarının denetim mantığı altında da sınırlar. Bu bağlamda, sürekli bir borç döngüsü içinde olan *taklacılar* ve insan sermaye yatırımlarıyla öne çıkan *spotçular*, sıradan insanın finansal içerilmesine yönelik çağrının yalnızca neoliberalizmin bir dayatması olmadığını aynı zamanda borç ve borçluluğun normalleştirilmesi, özellikle de ödenebilir borcun normalleştirilmesi yoluyla yanıtlandığını göstermiştir. Bu normalleşme, borçluluğun içinde inşa edildiği yaşamın sosyo-ekonomik koşullarıyla bağıntısını koparacak biçimde işler ve anlatılar bireysel bir

başarısızlık/başarı hikâyesi içine yerleşir. Böylelikle, kredinin tepkisel borçlanma dışı kullanımları bir sorun olarak ortaya çıkmadığı gibi politikleştirilemez de.

Anahtar kelimeler: Borç, Finansal borçluluk, Gündelik hayatın finansallaşması, Kredi, Kredi kartları.

Financialization of Everyday Life in Turkey: Financial Indebtedness Experiences of White-Collars

Abstract

In the aftermath of financial crises, the vulnerability of ordinary people to financial markets and risks in their daily lives became widely recognized. This literature on the financialization of everyday life deals with financialization through its penetration and transformative effect on everyday life and its relationship with the production of subjects and subjectivities in the economy. Drawing on this literature, this study aims to analyze the experiences of financial indebtedness and the production of the indebted subjectivities. In financialized neoliberalism, the meanings of debt and indebtedness are transformed by the speculative logic of finance. In this context, the borrowing experiences, realized by financial instruments such as consumer loans and credit cards, differ from the borrowing experiences which do not include financial instruments, and the indebted subjectivities are transformed and diversified in accordance with this difference. These new subjectivities of financialized neoliberalism are not only a “self-responsible and guilty” *homo debtor* but also a “self-evaluating financialized *human capital*”. This research examines the various and multiple images of the financialized neoliberal subject oscillating between credit and debt through the indebtedness experiences. Within this scope, 25 one-to-one in-depth interviews were conducted with white-collar participants who are working in Istanbul and had received one consumer loan at least. These interviews were analyzed, through critical discourse analysis, around two main research questions: the causes and meanings of indebtedness. The results are discussed under the themes of indebtedness experiences, the meanings of credit and debt, and the politicization of indebtedness and are framed by two indebted figures named as *revolver* and the *spotter*. According to this analysis, while credit and debt offer individualized opportunities that enable value enhancement, they also limit these opportunities under the control logic of debt. In this context, the *revolvers*, who are in a vicious debt circle, and the *spotters*, who are characterized by their human capital investments, show that the financial inclusion’s call for the ordinary person is not only an imposition of neoliberalism, but is responded to through the normalization of (especially the payable) debt and indebtedness. This normalization works in such a way as to disassociate indebtedness from the socio-economic conditions of the life, and narratives are embedded in an individual failure/success story. In this way, uses of

credit that cannot be reduced to reactive borrowing neither emerge as a problem nor can be politicized.

Keywords: Debt, Financial indebtedness, Financialization of everyday life, Loans, Credit cards.

Giriş

Türkiye’de milyonlarca insan krediyle ev, araba ve uçak bileti alıyor; bedelli askerlikten faydalanıp, çocuklarının eğitimini, ailesinin sağlık masraflarını karşılamaya, hatta kredi borcunu ödemeye çalışıyor. Milyonlarca insan her gün cep telefonlarına gelen mesajlar, yol kenarındaki afişler ve televizyon reklamlarındaki tatlı vaatlerle biraz daha borçlanmaya çağırılıyor.²

Peki biz bu çağrıya nasıl cevap veriyoruz? Finansal krizlerle dikkatleri üzerine çeken ve mücadeleyi dönüştürmesi beklenen bu *borçlandırılmış insan* kimdir (Hardt ve Negri, 2012; Lazzarato, 2014)? Borcu “evrensel bir alışkanlık haline getiren kalıcı bir borçlu ırka” (Bauman, 2019: 35) nasıl dönüştük? Özellikle eleştirel neoliberal ekonomi-politik literatüründe öne çıkarılan bu öznel figürü bugün hâlâ borcun arkaik temellerine atfla mı düşüneceğiz? Zira, yukarıdaki alıntıda ifade edildiği gibi bugün *krediyle* borçlanıyoruz, borçlandırıyoruz. Dolayısıyla tüm bu sorular, kredinin sıradan insanın gündelik hayatını doğrudan etkileyen ve dahası biçimlendiren finansal bir enstrüman olduğu (Langley, 2008: vii – viii) göz önünde tutularak cevaplanmalıdır.

Sıradan insanın gündelik hayatında finansal piyasalara ve risklerine karşı “kırılganlığı”, özellikle finansal krizler sonrası daha fazla tanınmaya başlamıştır (van der Zwan, 2014: 111-114). Bu tanınmayla öne çıkan gündelik hayatın finansallaşması literatürü, finansallaşmayı finans sektörü, bankalar ve devlet ekseninde yukarıdan aşağı ele alan yaklaşımdan farklı olarak, onu gündelik hayata nüfuzu ve dönüştürücü etkisi, ekonominin özne ve öznelliklerin üretimi ile olan ilişkisi üzerinden ele alır (Haiven, 2016: 14). “Ekonominin hiçbir anlamda salt ekonomik olmadığı” (Butler ve Athanasiou 2017: 65), özellikle de neoliberalizmin her şeyi ekonomikleştiren rasyonalitesinde (Çalışkan ve Callon, 2009) iyice ayyuka çıkmıştır. Dolayısıyla günümüz *homo economicus*’unu (ekonomik insan) rasyonel birey olarak ele alan ve sosyal yaşamının tüm veçhelerinden soyutlayarak ekonomik/kültürel ayrımını besleyen indirgemeci yaklaşımların, artık “emekliliğe hazır” kavramları (Zelizer, 2011: ix) neoliberal öznellikleri anlamakta yetersizdir. Bu açıdan bakıldığında, gündelik hayatın finansallaşması literatürü “ekonomik olanın içindeki ‘ekonomik dışı’ olanı düşünebilme” (Sachetti, 2013: 8) imkânı sunduğu için neoliberal öznellikleri anlamlandırmak açısından kıymetli bir çalışma sahasıdır.

Bu araştırma, Türkiye’de gündelik hayatın finansallaşması çerçevesinde finansal borçluluk deneyimlerinin nasıl inşa edildiği sorusunun peşine düşüyor. Borçluluğu, hanehalkı gibi istatistiksel ve homojen bir birimin dışına çıkarıp öznellikler çerçevesinden incelemedeki amaç, öznenin sadece pasif bir biçimde ‘borçlandırıldığı’ iddiasına düşülecek bir şerh ve borçluluk çalışmaları nezdinde bir perspektif genişletme önerisi olarak da okunabilir. Bu anlamda, Türkçe literatürde henüz kendine yeterince yer bulamamış *gündelik hayatın finansallaşması* literatürüne de bir katkı yapmayı amaçlar. Bu perspektif finansal borçluluk deneyimiyle dönüşen borcun anlamlarını ve öznelliklerini açığa çıkarırken, aynı zamanda borçluluğu borçluların bireysel sorumluluk alanından çıkarabilecek politik bir mücadele için de ipuçları barındırır.

Gündelik Hayatın Finansallaşması ve Öznellikler

Neoliberalizmin temel unsurlarından biri olan finansallaşma, ayrıcalıklı bir azınlığın gücünü, emek ve sermaye arasındaki uçurumu derinleştirmek pahasına, yeniden tesis etmesinin “en etkili ve en yıkıcı araçlarından” biridir (Duménil ve Lévy, 2005; Harvey, 2015; Fine ve Saad-Filho, 2017). Neoliberal kapitalizmin birikim rejimi olarak finansallaşmanın ayırt edici özelliği, “değeri üretmeden kazanmaya çalışan bitmez tükenmez bir eğilim” olmasıdır (Harvey, 1974: 254, aktaran Soederberg, 2016: 34). Sermaye nezdinde bu eğilim, hissedar değeri ve kısa vadeli yatırım stratejilerine öncelik vermek ve üretim için maddi yatırım yerine finansal faaliyetlere odaklanmak şeklinde gerçekleşir (Krippner, 2005). Sermayenin yatırım için kendi kaynaklarına yönelmesi ve finansal piyasalara girişiyle bankacılık sektörüne olan bağımlılığı azalmış; bu da bankaların yüzünü giderek daha fazla hanehalkına dönmesiyle sonuçlanmıştır. Gelişen ve dönüşen bireysel ve/veya yatırım bankacılığı stratejileri ile hanehalkının finansal araçlara ulaşımı kolaylaştırılarak teşvik edilmiştir. Bu gelişmeler, bireylerin enflasyon karşısında daha yüksek fayda sağlamak için finansal araçları tercih etmeye başlamasıyla birlikte okunduğunda karşımıza *hanehalkının finansallaşması* çıkar (dos Santos, 2012; Karaçimen, 2015).

Hanehalkının finansallaşması finansal *içerilme* veya finansın *demokratikleşmesi olarak* da adlandırılır (Ertürk vd., 2007: 554). Bu terimler sıradan insanlar ile finansal kurumlar, ürünler ve hizmetler arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmayı ve genişletmeyi amaçlayan uluslararası platformlar tarafından kullanılır ve teşvik edilir; Dünya Bankası’nın sloganında olduğu gibi: “Finance for all!” (Herkes için finans!) (Dünya Bankası, 2008; ayrıca bkz. Akçay, 2015; Karaçimen, 2014). Buradaki iddia, piyasadaki dışlananların finansal piyasalara dahil edilmesinin hem çalışanlar hem de piyasalar için ekonomik kalkınma sağlayacağı yönündedir. Ancak bireysel tasarrufları finansal sisteme, finansal sektörün kayıp ve risklerini

de bireylere aktaran finansal içerme politikaları beklenen refahı sağlamaktan ziyade, sermaye için bir başka gelir kaynağı haline gelmiştir (Güngen, 2017: 26-27). Bu sistemde hanehalkının finansallaşmasının bir yolu finansal varlık edinimi iken, bir diğer yolu ise borçlanmadır. Örneğin Fligstein ve Goldstein'in çalışması (2015), ABD'de üst gelir grubundaki hanelerin varlıklarını artırarak finansallaşmadan yararlandığını ortaya koyarken, alt gelir grubundaki hanelerin finansal araçları bir savunma stratejisi olarak kullanarak borçlandığını gösterir. Türkiye'nin hanehalkı finansallaşması da ağırlıklı olarak tüketici kredileri aracılığıyla borçlanma üzerinden gerçekleşmiştir. Bankaların yüzünü bireysel bankacılığa dönmesinin yanı sıra, finansal araçlarla borçlanmanın en temel sebepleri neoliberalizmle birlikte 'esnekleştirilen' emek piyasaları, durağan ücretler ve kamusal hizmetlerin özelleştirilmesidir (Karaçimen, 2015: 132-184). Zira bu dönüşümlerle birlikte sosyal haklar piyasadan alınıp satılan hizmetler haline gelerek hanehalkı giderlerine temel birer kalem olarak eklenmiştir (Lapavitsas, 2009).

Buraya kadar ele alınan düşünsel hat, yaşam tarzlarını durgun maaşlar, kaybolan sosyal haklar ve artan yaşam masraflarından korumaya çalışan hanehalkının tüketici kredisi aracılığıyla borçlanmaya zorlandığını ve bu zor'u meydana getiren yapısal güçleri vurgular (Sullivan, Warren ve Westbrook, 2000; Montgomerie, 2009; Soederberg, 2013; Karaçimen, 2015). Hanehalkı finansallaşması bu çalışmalarda, gündelik yaşamın idamesi için geliştirilen tepkisel bir tüketim stratejisi olarak ele alınır. Nitekim Lazzarato'nun *homo debtor* (borçlandırılmış insan) figürü, bu neoliberal politikaların saldırısı altında geleceğe dair öngörülebilir bir kişi olarak alacaklının borçlu üzerindeki kontrolünü vurgular ve borcu "yönetilenlerin davranışlarındaki belirsizliği azaltmayı amaçlayan bir güvenlik tekniği" olarak tanımlar (Lazzarato 2014, 45-46)³. Ancak borç hiçbir zaman basit bir ekonomik mübadele olmadığından, borçlu öznenin üretimi aynı zamanda borcun ahlaki yüküyle de ilişkili olacaktır. Bu anlamda, bir suçluluk ve sorumluluk figürü olarak *homo debtor*, alacaklıya karşı kendini sorumlu ve minnettar hisseden, borcun vadinin hatırasını ve ağırlığını toplumsal varoluşunda taşıyan kişi olarak tanımlanır (Lazzarato, 2014). Fakat Lazzarato'nun *homo debtor'u* borcu kontrol mekanizması üzerinden ele alırken, finansın çağdaş özelliklerini dışarıda bırakır. Finansallaşma sadece yukarıdan aşağıya bir müdahale olarak ele alındığında, hanehalkı da istatistiklere hizmet eden bir birim olarak homojen finansal özneler olarak tasarlanır. Söz konusu bu değerli çalışmalar, borcun zor'unu ortaya koymak açısından elzem olsa da genellikle öznelerin farklı deneyimlerine mesafeli kalır (Gonzalez, 2015: 781-783). Zira özne *sadece* borca maruz kalmaz ya da borçlanmayı sadece tepkisel olarak deneyimlemez.

Finansallaşmanın çağrılılarıyla gündelik hayat içerisinde karşılaşan özneler yeri geldiğinde bu çağrıya uyum gösterdiği gibi yeri geldiğinde de direnerek finansal araçlarla kendi anlam dünyaları çerçevelerinde aktif bir biçimde ilişkilendirirler. Neoliberal politikaların saldırısı altında yurttaş-müşterilere dönüşen özneler, yaşam standartlarını koruyabilmek için başta kredi ürünleri olmak üzere finansal araçları giderek daha fazla kullanmaya başlar ve özellikle düşük gelirli haneler için bu telafi biçimi, sağlık, eğitim, emeklilik vb. devlet hizmetlerinin özelleştirilmesi, ücretlerin durağanlaşması ve güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlaşması ile bir zorunluluk haline gelir (Akçay ve Güngen, 2014; Karaçimen, 2015; Akçay, 2017; Güngen, 2021). Fakat bu zorunluluklar aynı zamanda kişinin yaşamındaki sorunların da ‘çözümüdür.’ Emek mücadelelerinin veya toplumsal hareketlerin zayıflatılmasıyla birlikte, bu toplumsal eşitsizlikler giderek daha fazla kişisel başarısızlıklar olarak görünmeye başlayarak bireyselleştirilir (Beck, 1992: 89). Kaldı ki neoliberalizm de sadece devletleri ya da ekonomileri yöneten bir rasyonellik değil, aynı zamanda düşünme biçimlerine nüfuz eden ve yaşam biçimlerini şekillendiren siyasal bir akılsallıktır (Peck, 2010; Read, 2012; Dardot ve Laval, 2012; Mirowski, 2013; Foucault, 2013, 2015; Brown, 2017). Dolayısıyla, yönetim süreçlerinin öznelerin “kendini yönetme” pratiklerine nasıl eklenildiğini gösterebilmek neoliberal öznellikleri anlamak için elzemdir (Lemke, 2015: 8). Bu açıdan, öznellikleri de kendine konu edinen gündelik hayatın finansallaşması literatürü, sosyal yaşamdaki tutumların iktidar ilişkileri tarafından nasıl şekillendirildiğini ortaya koyabilme imkânı sunan teorik bir araçtır (Dean, 1999: 2-12).

Gündelik hayatın finansallaşması terimi üç bağlamda kullanılır. Bunlardan ilki işletmelerin gündelik finansal faaliyetlerini ele alırken, ikincisi öznelerin hisse senetleri, emeklilik planları, kredi kartları, tüketici kredileri, ipotekler ve mikro krediler gibi finansal ürünlerle ilgili finansal davranışlarına atıfta bulunur⁴. Bu çalışmada ise finansallaşmış öznelliklere ve finansal araçların gündelik hayata uyumlandırılma biçimlerine atıfta bulunan üçüncü bağlam kullanılacaktır (Pellandini-Simányi, 2020). Öznenin yalnızca finansallaşmaya maruz kalmadığı, aynı zamanda kendi finansal rasyonelitetlerini de ürettiği düşünüldüğünde⁵, “finansal ürünlerin insanların gündelik yaşamına tam olarak nasıl dahil edildiği” (Pellandini- Simányi vd., 2015: 3) sorusu bu literatürün cevaplamaya çalıştığı soruların başında gelir. Pellandini- Simányi vd. (2015) finansal ürünler ile sıradan kullanıcıları arasındaki karşılıklı etkileşimi “finansın evcilleştirilmesi” olarak adlandırırken⁶ Paul Langley, insanların finansal araçların riskini gönüllü bir şekilde benimsediğini söyleyerek, bugün “tüketici kredisinin tüketiminin kişinin kendini ifade etme araçlarından biri haline geldiğini” iddia eder (2007: 84). Bu bağlamda, Michel Feher, Lazzarato’nun *homo debtor* analizinin açıkta bıraktığı,

kredinin spekülâtif ve üretken karakterine odaklanarak, sürekli olarak kendi insan sermayesini (*human capital*) artırmanın yollarını arayan ve yaşam boyu süren bir proje olarak tanımladığı *finansallaşmış insan sermayesi* kavramını ortaya atar (2009). Ancak Feher'in bakış açısı da borcun etkilerini görmez. Bu noktada Bowsher, finansallaşmış neoliberalizmin *homo economicus'unun*, kapitalizmin kontrol mantığı altında *borç olarak finans* ile finansın spekülâtif mantığı altında *kredi olarak finans* arasındaki gerilimde üretildiğine dikkat çeker. Finansallaşmış neoliberalizmin yeni öznellikleri ne sadece "kendinden sorumlu ve suçlu" *homo debtor* ne de sadece "kendi kendini değerlendiren finansallaşmış insan sermayesi" dir. Bu iki öznel figür, aynı finansallaşmış neoliberal *homo economicus'un* ancak kısmi temsilleri olabilir. Kredi ve borcu finansallaşmış neoliberalizmin iç içe geçmiş iki biçimi olarak tartışmak, neoliberal borçlu öznenin farklı ve eşitsiz üretimlerini görmemizi sağlar (Bowsher, 2018).

Metodoloji

Bu teorik araçlardan hareketle, çalışmanın sahası, 2017-2018 yıllarında 25 kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlarla gerçekleştirilmiştir. Kartopu tekniğiyle ulaşılan bu amaçlı örneklem, en az bir ihtiyaç kredisi çekmiş olmak ve beyaz yakalı olmak kriterleri üzerinden belirlenmiştir. İkinci kriter, Türkiye'de gerçekleştirilen borçlanma çalışmalarındaki⁷ beyaz yakalı borçluluğunun eksikliğinden yola çıkılarak belirlenmiştir. Bu noktada, altı çizilmesi gereken beyaz yakalıların düşük gelirliliği ve güvencesiz olsalar da işçi sınıfı ve orta sınıf "arasında kalmış" sınıfsal pozisyonlarının, literatürde ele alınan genel örneklemelere yakınsadığı ölçüde aynı zamanda orta sınıfla ilişkilenebilirliği açısından farklılaştığıdır. Beyaz yakalıların, eğitilmiş olmak ve zihinsel emek üzerinden tanımlansa da sınırları çok netleştirilemeyen bir kavramdır (Bora, 2011: 8). Fakat ilk etapta (sanayi, maden, inşaat vb. alanlarda) kol emeği ile çalışan mavi yakalıların dışında kalan kamu, özel ya da hizmet sektöründeki ücretli çalışanlara işaret eden bir kavram olarak kullanıldığı ve özellikle Marksist literatürde beyaz yakalıların sınıfsal konumlarının işçi sınıfı ve orta sınıf arasında bir "arada-kalmışlığa" işaret ettiği söylenebilir (Uca, 2016: 45-46). Beyaz yakalılığın bu arada kalmışlığı, borç ekonomisinde denetim altına alınan borçlu öznelliklerle, sürekli olarak kendini değerlendirme eğiliminde olan finansallaşmış insan sermayesini bir arada düşünmeyi mümkün kılan bir zemin sağlar. Bu noktada, katılımcıların ihtiyaç kredisi aracılığıyla deneyimledikleri borçluluklarının, finansallaşmış neoliberal öznenin kredi ve borç arasında salınan çeşitli ve çoklu görüntülerini ortaya koyacağı öngörülmüştür.

Reklamcılık, eğitim, pazarlama, bankacılık ve inşaat gibi farklı sektörlerde çalışan mimar, bankacı, mühendis, finans uzmanı, avukat, öğretim görevlisi, pazarlamacı,

orta düzey yönetici, araştırma görevlisi, sosyal medya uzmanı ve öğretmen gibi zihinsel emeğin yoğun kullanıldığı işlerde çalışan ve İstanbul'da yaşayan, yaşları 26-35 arasında değişen 13 kadın ve 12 erkek ile finansal borçluluk deneyimleri üzerine görüşülmüştür. Borçluluğun nedenleri ve anlamları olarak temel iki araştırma sorusu çerçevesinde biçimlendirilen bu görüşmeler eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir. Bu analizlerin sonuçları, borçlanma deneyimleri, kredi ve borcun anlamları ve borçluluğun politikleştirilmesi başlıkları altında taklacı ve spotçu adı verilecek iki borçlu figür üzerinden çerçevelenerek tartışılmıştır.

Borçlanma Deneyimleri

İhtiyaç kredisi borçluluğu

Araştırma sahasının en temel sorularından biri olan “neden kredi çektiniz?” sorusu, borçlanmaya sebep olan maddi nedenin ne olduğunu ortaya koyabilmeyi amaçlar. Bu nedenler arasında hem borç kapatmak gibi tepkisel stratejiler hem de kendine yatırım yapan finansal özne ile ilişkili olarak ortaya çıkan tekil stratejiler de yer alır. Finansallaşmış neoliberalizmin borçlu öznellikleri, bu tepkisel ve tekil stratejilerin kesişiminde biçimlenir. Bu stratejiler, çalışmanın verilerinden yola çıkılarak *taklacı* (11 kişi) ve *spotçu* (14 kişi) olarak adlandırılan iki borçlu figür üzerinden incelenecektir.

i) Taklacılar

Taklacıların borç döngülerini başlatan en yaygın sebeplerden biri kredi kartı borçlarını kapatmaktır. Nitekim Poyraz kredilerinin hikâyesini şu şekilde özetler:

Aldığımız para harcadığımız para yetmezse kredi kartından yaşamınızı sürdürüyorsunuz daha sonra bu kredi kartlarını tek bir çatı altında toplayıp bir bankaya borçlanıp oraya kapatıyorsunuz. Bu hikayesi aslında, genel olarak benim kredi ihtiyaçlarımın tamamı, sadece evlenirken bunun dışında bir şey için almıştım.

Bu anlatıda da ifade edildiği gibi, ihtiyaç kredisi ile borçluluk, (bir sonraki bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacak olan) kredi kartının gündelik hayat içerisindeki giderek sıradanlaşan ve normalleşen kullanımıyla doğrudan ilişkilidir ve buradan beslenir. Kredi kartı borcunu ya da diğer kredi borçlarını yeni bir kredi ile kapatmak, bir borcu bir başka borçla kapatmak olarak görülse de aslında bir borcun bir diğer finansal araca aktarımıdır. Biriken ve denetlenemez hâle gelen kredi kartı borcunun yerini ihtiyaç kredisinin taksitleri alır.

Tablo 1. Meslek Gruplarına Göre Borçlanma Deneyimleri

	Araştırma Adı	Meslek	Borçlanma Sebebi
Spotçular	Banu	Araştırma Görevlisi	Kredi kartı borcu (Evlilik)
	Bora	Araştırma Görevlisi	Taşınma - Tv satın alma
	Feraye	İletişim Danışmanı	Öğrenim kredisi borcunu ödeme
	Ceyda	Bilgi İşlem Uzmanı	Eşinin bedelli askerlik ücretini ödeme
	Hülya	Mimar	Yurt dışı tatili
	Filiz	Finans Uzmanı	Kredi kartı borcu
	Buket	İş Danışmanı	Babası yerine - yurt dışı tatili
	İdil	Araştırma Görevlisi – Hukuk Danışmanı	Yurt dışında yüksek lisans eğitimi
	Hasan	Maliye Uzmanı	Araba - Akrabası yerine - yüksek lisans
	Zafer	Makine Mühendisi	Araba
	Yağmur	Öğretim Üyesi	Kitap bastırma
	İlker	Öğretim Görevlisi	Cep telefonu - Yurt içi sempozyum - Bilimsel faaliyet- Yatırım amaçlı - Abisi yerine
	Fatma	Özel Eğitim Öğretmeni	Ablasının kredi kartı borcu - Ev kirası/ablası yerine -Kuzenin düğünü/arkadaşı yerine
	Şükrü	Kıdemli Marka Müdürü	Yeni iş ihtiyaçları - bedelli askerlik - evlilik masrafı

Takilcllar	Burak	Sosyal Medya Uzmanı	Ev taşıma-cep telefonu/kredi kartı borcu - dış tedavisi/ kredi kapatma - nakit sıkışıklığı
	Cemil	Grafiker	
	Doğa	Sosyal Medya Grup Yöneticisi	Kredi kartı - (2 tane) iş kurma - evlilik masrafları/kredi kartı - araba
	Olçay	Bankacı	Ev kredisi peşinatı - Ev kredisi (ortak) - Taşınma ve kredi kartı borcu- Kredi kartı borcu/kredi yapılandırma-kredi kartı
	Ömer	Satış Pazarlama Sorumlusu	Evlilik - kredi kartı - kredi kartı ve nakit sıkışıklığı - kredi kartı borcu ve nakit sıkışıklığı - kredi yapılandırma - kredi kartı borcu
	Poyraz	Muhasebeci	Kredi kartı borcu - (yaklaşık 3 tane) evlilik - araba - kredi kartı borcu - eşinin üstündeki krediyi kapatma
	Şebnem	Mimar	Tatil – kredi kartı borcu - tatil – kredi kartı borcu
	Ümit	Şirket Avukatı	Nakit sıkışıklığı/kredi kartı borcu - kuzeni yerine - ablası yerine - (4 -5 tane) nakit sıkışıklığı/kredi kartı borcu - kredi sicilini düzeltme - araba
	Hande	Dijital Pazarlamacı	Kredi kartı borcu -öğrenim kredisi geri ödemesi - (2 tane) evlilik - kredi yapılandırma ve yurt dışı tatili
	Ömür	Finans Uzmanı	İş kurma - yüksek lisans ücreti - genel harcamalar - yurt dışında balayı masrafları - eşinin üstündeki kredi
Derya	Araştırma Görevlisi	Eşinin ailesinin borcu/kredi kartı borcu - (2 tane) eşinin iş ödemeleri	

Sürekli değişkenlik gösteren ve ağırlıklı olarak artma eğiliminde olan kredi kartı borcunu bir ihtiyaç kredisi ile kapatmak ya da farklı borçları tek bir kredi başlığı altında yeniden yapılandırmak, aslında aktarılan borcun gelecek zaman içinde sabit taksitlerle düzenlenmesini hedefler. Zira takladan ayağa kalkmak mümkün olmadığında, denge ancak bir başka taklayla sağlanabilir. Bu durumda, döngünün devamını sağlayan denge unsuru kredidir. Kredinin mevcut borcu ortadan kaldıran bu sorun çözme kapasitesi, kredinin kullanıcılar açısından

'olumlu' olarak algılanmasına sebep olur. Fakat gündelik hayat yeniden düzenlenmediğinde kredi kartı borcunun ihtiyaç kredisine aktarımı, yani borcu borçla kapatma girişimi, aslında borçluluğun sürekliliğine ve çoğu zaman da yoğunlaşmasına sebep olur.

Taklacıların borç döngüleri açısından ortaklaştığı bir diğer borçlanma sebebi de evliliktir. Evlilik, kimi zaman borç döngüsünü başlatan kredi kartı borçlarını meydana getirirken kimi zaman da doğrudan kredi çekilmesinin sebebidir. 25 görüşmeciden evlilik için kredi çeken 11 kişinin sekizi taklacıdır; bu açıdan, spotçulardan 12 taklacının 10'unun evli ya da partneriyle birlikte yaşama noktasında da ayrılırlar. Eğer "borç aile, topluluk ve siyasi toplum birimlerin kurulumunda ve yeniden üretiminde önemli bir çimento" görevi görüyorsa (Yükseker, 2010), kredi bu açıdan (ileride kredinin anlamlarında da görüleceği üzere) bu çimentonun getirdiği bağımlılık ilişkilerini erozyona uğratarak, sermayenin denetimine girmek pahasına, deyim yerindeyse borçluların 'kendi yağlarında kavrulmalarına' imkân sağlar. Bu tüm borçlarını bireysel sorumluluk alanı üzerinden göğüsleyen finansallaşmış neoliberal özneye işaret eder; tıpkı taklanın kendi üzerine kapanan deviniminde olduğu gibi.

Taklacıların borç döngüleri içerisinde araba almak ya da Ümit'in yaptığı gibi kredi sicilini düzeltmek için çekilen krediler de bulunmaktadır. Bir kez borç döngüsü içine girildiğinde krediler giderek yoğunlaşıp, çeşitlenmeye teşnedir. Bunun sebeplerinden biri, her kredinin bir önceki borçlanmanın çözümü olarak ortaya çıkıp borçluluğu normalleştirmesiyle ilişkilidir. Zira, borcu borçla kapatmanın sunduğu çözüm borçluluğu meydana getiren koşullara yönelik değil, sadece borcun ödenmesine yöneliktir. Bu durumda, borç döngüsü giderek içinde daha rahat hareket edilen, dolayısıyla farklı borçlarla çeşitlendirilerek şiddetlenmesinde de sakınca görülmeyen bir süreç olarak normalleşir. Nitekim Hande'nin anlatsında bu normalleşmenin izleri bulunabilir:

Ben kredi çektiğimde 3bin500 lira kazanıyordum. Taksitlerimin bir tanesi 750-800 liraydı, öbürü 550-600 liraydı. Yani 1200-1440 arası bir şey ödüyordum her ay. İlk birkaç ay sadece 700-800 olanı ödüyordum. Sonra üzerine diğeri de geldi. Sonra ben bir tanesini bitirmeye yakın, bir sene sonra evlilikten, dedik ki bunları yapılandıralım. Çünkü bir de yurt dışına bilet almış bulunduk ama beş kuruluş paramız yok evimizi idame ettiremiyoruz. Dedik ki hadi kredi çekelim, 1000 lira da fazla çekelim. Onu da yurt dışına giderken yanımıza para olsun. Öyle krediyi yapılandırdık. Ha çok da iyi oldu. Bir sürü kredi vardı. Çünkü eşim de kredi ödüyordu.

Anlatıda da görüldüğü üzere, henüz ödemeleri bitmeyen iki kredi mevcut borcun toplamından daha yüksek meblağlı bir kredi ile 'yapılandırılır.' Fakat düğün masrafları ve yeni bir ev kurmak için alınan kredilerin borçlarının yeniden düzenlenmesi için alınan kredinin yanına, yeni bir borçlanma sebebi 'almış bulunduk' ifadesiyle eklenir. "Yapmış bulunmak" ifadesi, irade dışı gerçekleştirilen eylemleri anlatmak için kullanılır (Kalfa, 2016: 99). Bu sebeple, rasyonel bir şekilde gerekçelendirilmesine ihtiyaç duyulmaz. Nitekim, Hande'nin 'beş kuruluş paramız yok evimizi idame ettiremiyoruz' ile 'yurt dışına bilet almış bulunduk' arasındaki 'ama' her iki durumun rasyonel koşullar altında birbirini dışladığını ifade eder. Yurt dışı bileti, mevcut koşullar açısından mümkün değildir ama kredi ile mümkün kılınmıştır.

Giderek genişleme eğiliminde olan bu borç silsilesinde, bir sonraki kredi ağırlıklı olarak bir öncekini düzenlemek için (ki taklaci olmalarının temel sebebi de budur) alınır. Her bir takla belirli bir borç silsilesine işaret ederken, kredi de, bu taklanın bir başka borç aracılığıyla devam ettirilmesine imkân tanıyan bir denge unsuru, diğer borçları düzenleyen bir başka borç olarak devreye girer. Krediyle gelen düzenleme imkânı, her ne kadar borç döngüsünün sürekliliğini sağlasa da, bir yandan da taklayı düşmeden tamamlama imkânıdır. Fakat bu sürekli dengeyi bulma hali tedirginlik yaratmaktan ziyade borcun ve borçluluğun normalleşmesiyle, zorunlu sebepler dışında da yeni bir borcu yaşamlarına katacak biçimde giderek güvencesizleşen bir hikâyeye dönüşür. Örneğin görüşme sırasında aktif (ödemeleri bitmemiş) iki ihtiyaç kredisi bulunan Ömer toplam kredi sayısının 'dört ya da beş' olduğunu söyler, fakat ayrıntılı biçimde anlatmaya başladığında sayının aslında altı olduğu görülür. Ömer'in ilk kredisi evlilik masraflarını karşılamak için '*toplu paraları olmaması*' sebebiyle alınmış ve bu kredi Ömer'in iş değiştirirken aldığı tazminatla önceden kapatılmış. Sonrasında ise kredi kartı borçları ile birlikte altı bini geçmeyen meblağlarla döngü başlamış:

Sonra tekrar kredi kartı borcu birikmeye başladı. Bu sefer on bin değil de daha düşük miktar dört beş bin lira falandı...Kredi kartı borcu, bir de eksiye girmeye başladı. Esnek hesap tanıyordu banka. Onun için çektik ikisini de kapatalım biraz elimize para kalsın diye. Değişik başlıklardaki borçları kapattık, tek bankaya borçlanmış olduk...O 24 aydı, zamanında bitirdik. Sonra tekrar bir 12 ay çektik... O da yine kredi kartı ve elimizde para kalmaması. En son şu ... çektiklerimiz var. Bir tanesi bin lira, bir tanesi altı bin lira. Şey pardon bir tanesi üç bin liraydı ilk çaktığımız sonraki altı bin lira. Altı bin lirayla daha önce çaktığımız borcu kapattık. Şimdi altı bin lirayı ödüyoruz. Bir geçenlerde bin liralık bir şey çektik ama o da kredi kartı borcu için.

Sakin bir şekilde okunduğunda bile takip etmesi güç olan bu anlatıda, Ömer'in aldığı kredilerin net sayısını hatırlamıyor olması anlaşılırdır. Nitekim taklacıların borç döngülerine dair anlatılarındaki bu yoğunluk ve dağınıklık sadece Ömer'e has değildir. Tam da bu karmaşanın ortasında kredi, taklacının yaşamı üzerindeki hakimiyeti geri almasını, sorumluluklarını yerine getirebilmesini mümkün kılar. Bu açıdan, "sıradan insanın finansla olan ilişkilenebilmesi, neoliberalizmin dayattığı maddi yaşam koşullarına karşı kusurlu bir direniş biçimi" (Haiven, 2012 –2013) olarak değerlendirilebilir. Kusurludur; zira çözüm olarak ortaya çıktığı anda aynı zamanda yeniden bir sebep olarak belirir ve yine kusurludur; zira sürekliliğinden ötürü, kredi sayısına net hâkim olamama noktasında görüldüğü üzere, borçluluğu normalleştirerek görünmez kılar.

ii) Spotçular

Spotçu figürünün borçlanma sebepleri kredi kartı borcu kapatmak, öğrenim kredisi, bedelli askerlik, iş kurma girişimi, taşınma masrafı, yurt dışı tatili, yüksek lisans ödemesi, araba almak gibi bir yelpazede çeşitlenir. Bu katılımcılarda bir borç döngüsünden bahsedilemediği için borçluluk deneyimleri, zamansal açıdan birbirini takip eden ya da eş zamanlı olsa da aralarında bir bağımlılık ilişkisi olmadığı için aksak bir deneyimdir. Tıpkı bir spotçu dükkanının içi gibi; spotçu dükkanında bulunan her eşya birbirinden farklı olsa da hepsi satıcının yatırımı olması noktasında ortaklaşır. Bu noktada, spotçu figürün finansal borçluluğu daha ziyade insan sermayesine yapılan yatırımlar üzerinden şekillenir.

Taklacıların en temel özelliği olan 'borcu borçla kapatmak', bir borç döngüsüne girmemek koşuluyla spotçularda da görülür. Kaldı ki her spotçu, ilerleyen zamanda bir borç döngüsüne girme riski taşır. Bu açıdan, her spotçunun aslında "henüz spotçu" ya da daha doğru bir ifadeyle "potansiyel bir taklacı" olduğu söylenebilir.⁸ Taklacılardan borcu borçla kapatma konusunda ayrıldıkları bir diğer nokta ise kredinin, çözümün olduğu kadar sorunun da bir parçası olarak tanınmasıdır. Bu tutum kredi kartı ile ilişkilerinde de görülebilir; zira spotçular kredi kartı ödemelerinde görece daha hassastırlar ve anlatılarından kredi kartı borçluluğunu taklacılar kadar normalleştirmedikleri görülür. Borçlulukla olan bu tedirgin ilişkileri borçlanmayı bir sorun olarak tanımalarından kaynaklanır. Nitekim, borcu borçla kapatan iki spotçu da krediyi diğerlerinden farklı olarak olumsuz bir biçimde tanımlar. Krediyle kurdukları olumlu ilişki ise insan sermayelerine yönelik yatırımlar üzerinden gerçekleşir. Bunu, beyaz yakalıların kendi arasında da farklılaştırıcı bir nitelik olan lisansüstü eğitimde görebiliriz. Örneğin, kredi kartı kullanmayan, buna rağmen katılımcılar arasında meblağ olarak en yüksek borca sahip olan İdil, Amerika'da bir üniversitede yüksek

lisans yapabilmek için kredi çekmiştir. Bu eğitimi ‘hayatı için olmazsa olmaz, sonra pişmanlık duyulmasına gerek olacak bir şey’ olarak ifade eder. Kredi kartı ile borçlanmaya yönelik mesafesi, oldukça yüksek meblağlı ve döviz üzerinden aldığı bu riskli krediyle borçlanmayı kendine yaptığı bir yatırım olarak meşrulaştırdığı noktada kapanır.

İnsan sermayenin, neoliberalizmin rekabet kültürü içerisinde toplumsal varoluşun tüm alanına yayıldığı ve bu açıdan benliği tanımlayan her türlü yetenek ve becerinin bir kazanç ve tatmin olarak değerlendirildiği düşünüldüğünde (Schultz, 1962; Becker, 1993), spotçuların, yurt dışı tatiline çıkmak, araba satın almak, bedelli askerliğe gitmek gibi diğer faaliyetleri de değer artırıcı pratiklerdir. Bu pratiklerle kazandıkları özellikler, hem işe alınabilirliklerini hem de pazarlanabilirliklerini doğrudan etkiler (Feher, 2009: 28). Özellikle performans kriterleriyle iyice acımasızlaşan rekabet kültürü içerisinde, neoliberal kendinin girişimcisi olarak *homo economicus* kendinden hep daha iyisini yaratmaya çabalar. Zira başarmaya mahkûm öznenin, çalışma yaşamı ile iş yaşamı arasındaki sınırların ortadan kalktığı neoliberalizmde durması, değersizleşmesi anlamına gelecektir (Dardot ve Laval, 2012: 362 – 372). Sürekli olarak kendine yatırım yapacak ve bu anlamda yatırımcıları kendine çekecek öznenin kendilik üzerinde çalışmasını sağlayan, borçtur. Dolayısıyla spotçuların finansal borçluluk deneyimleri geçmişin ya da şimdinin tehlikelerini defetmek amacıyla geçici bir yama ya da bir emniyet supabı konumunda değildir; geleceğin “pozitif” bir imkânını mümkün kılmaya yönelik gerekçelendirilmiş sentetik adımlar, bir kendilik üzerine çalışmadır. Öte yandan, Karaçimen’in mavi yakalı metal işçileri arasında yaptığı araştırmada borçlanma sebepleri arasında yurt dışı tatili ve lisansüstü eğitim gibi başlıklara rastlanmaz (Karaçimen, 2015: 270). Fakat burada asıl altı çizilmesi gereken, beyaz yakalıların hem kendi aralarında farklılaşmalarını hem de kendilerini işçi sınıfından ayıştırmalarını mümkün kılan bu yatırımların bugün ancak “finansal borçlulukla” mümkün kılınabildiğidir.

Taklacı ve spotçu figürlerinin ihtiyaç kredisi borçluluğu deneyimleri, kendinin girişimcisi neoliberal *homo economicus*’un nasıl bir *homo debtor*’a dönüştüğünün de anlatısıdır aynı zamanda. Fakat *homo debtor* homojen bir özne değildir; taklacı ve spotçu anlatılarında da görüldüğü gibi borçlulukla ilişki farklı rasyonaliteler arasında dağılır. Neoliberalizmin finansallaşmayla olan ilişkisi içerisinde *homo economicus* bir yanda tahakküm ve denetim tekniği olarak borç olarak finans, bir yandan da insan sermayenin değerlendirilmesi adına bir spekülasyon mekanizması olarak kredi finans arasında salınım gösterir (Bowsher, 2018). Dolayısıyla *homo debtor*, içerisinde finansallaşmış insan sermayesini de barındıran öznelliklerle

çeşitlenmesi ve bu anlamda genişletilmesi gereken bir figürdür. Bu iki figürün birbirinden ayrılmadığı yer ise kredi kartı borçluluğudur.

Kredi kartı borçluluğu

Her biri en az bir, en fazla dokuz ihtiyaç kredisi çekmiş olan katılımcılar, ihtiyaç kredilerini en çok “kredi kartı borcu” kapatmak amacıyla kullanmıştır. Fakat katılımcıların kredi kartı ile ilgili deneyimlerinden yola çıkıldığında, kendisi de bir tüketici kredisi biçimi olan kredi kartı borçluluğunun ihtiyaç kredisinden farklılaştığı ve borcun gündelik hayat içerisinde normalleşmesi açısından çok temel bir basamak görevi gördüğü gözlenmiştir. Bu sebeple, ayrı bir başlık olarak incelenecektir.

Kredi kartının gündelik hayatın finansallaşmasındaki en etkili araçlardan biri olmasının sebebi her yerde, her zaman ve neredeyse artık her şey için kullanılabilir olmasıyla ilintilidir. Saniyeler içerisinde sizi zahmetsizce borçlandıran bu kartın en temel özelliği, aynı zamanda onu bir borçlandırma aracı haline getiren “Şimdi al, sonra öde!” özelliğidir. Harcama ve ödeme anının birbirinden ayrılması şeklinde de ifade edilebilecek bu özellik, aynı zamanda finansal neoliberalizmin borç ekonomisini biçimlendiren ve sürdüren temel noktadır (Ergur, 2012: 57). Bu şekilde kişiye “satın alma mümkün olmadan önce kazanma ve biriktirme ihtiyacının bağlayıcılığından özgürleşme” imkânı sunulur (Langley, 2008: 140). Fakat kredi kartı, sadece harcama ve ödeme anını birbirinden koparmaz, aynı zamanda ödeme anını da borçlanma ilişkisinden koparır. Bunu özellikle kredi kartı borcunun tamamının ödenmesi gerekmeyen bir borca dönüşmesinde görürüz. Biri dışında hepsi kredi kartı kullanıcısı olan katılımcılar kart ödemelerinin asgarisini ya da bütçesine uygun olarak bir kısmını öderler. Kimi ise hesap kesim tarihi dışında ay sonunda elde kalan parayla ek ödemeler yapar ya da kartı ‘doldur-boşalt’ şeklinde kullanır. Öznenin bu şekilde borçluluğuna dair kendi zamansal takvimini meydana getirmesi imkânı (Adkins, 2017: 454 -455), bir yandan da borçlunun artık alacaklının koşullarına mutlak olarak tabi olmadığı mesajını verir. Fakat neredeyse tüm görüşmecilerin kredi kartı ödemeleri açısından ‘revolver kullanıcı’ olduğu göz önünde tutulduğunda, aslında sürekli bir kredi kartı borcu döngüsü içerisinde yer aldıkları söylenebilir. Dolayısıyla kredi kartının kullanıma girdiği anın sınırlarını netleştirmek zorlaşır. Nitekim Poyraz’ın ifade ettiği gibi ‘maaş sadece hesapta gördüğü bir rakam’dan ibaret olur. Bu sebeple, kredi kartı ile sürekli kılınan borçlanmanın sadece yaşamı sürdürebilmek adına belirli ve bilinçli bir eksikliğe atfla gerçekleştiğini söylemek yeterli olmayacaktır. Zira borçlanmanın sürekliliği ile söz konusu eksiklik tüm yaşama yayılmış ve sıradanlaşmıştır.

Katılımcıların belirli bir tüketim ürününe ya da biçimine kanalize etmediği kredi kartı Doğa'nın da ifade ettiği gibi 'her yere her şey' için kullanılır. Bu sıradanlık, Derya'nın da ifade ettiği gibi iş yeri molalarında kahve almak için kullanılan bozukluklara kadar genişlemiştir. Bu sıradanlaşma nakit paranın kredi kartının yerini almasında görülebilir. Spotçu bir katılımcı olarak olan Banu da devam eden nakit kullanma alışkanlığını 'old-fashion, anane tarzı' olarak niteler. Fakat Banu gibi nakit kullanma alışkanlığını devam ettiren görüşmeci sayısı, ağırlıklı olarak spotçular arasında bulunmakla birlikte yine de oldukça az bir sayıdır; dolayısıyla nakit kullanımının katılımcılar arasında ağırlıklı olarak yerini kredi kartına bıraktığı iddia edilebilir.⁹ Spotçular konuyla ilgili açıklamalarında nakdi 'az miktarlarda, küçük meblağlarla' taşıdıklarını ifade ederken, taklacılarda ise aksi örneği bulunsa da, 'hiç taşımam, kullanmıyorum' gibi ifadelere daha fazla rastlanır. Bu yer değişimi, özellikle kredi kartının gündelik hayatın her alanına nüfuzunu kolaylaştıran 'zahmetsiz' kullanımından kaynaklanır. Dolayısıyla kredi kartı sadece süreci hızlandırarak arzu edilen tüketim nesnesine ulaşımın zamanını kısaltması açısından değil, aynı zamanda bu zamanın içini boşaltması, yani söz konusu zaman içinde eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan çabayı minimuma indirmesi noktasında da tercih edilir. Nitekim hem taklacılar hem de spotçular, kredi kartını nakit yerine kullanma tercihlerini açıklarken en çok bu zahmetsizliği ileri sürmüşlerdir. Örneğin, bireysel bankacılık uzmanı Olcay, neredeyse hiç nakit kullanmadığını söyler ve ekler:

Ya gerçekten hani böyle şey hani terzi kendi söküğünü dikemez şeyi herhalde. ATM'den para çekmek bana işkence gibi geliyor. Böyle sinir oluyorum.

Bir başka deyişle, borçlanmanın bir zorunluluk olmadığı durumlarda sadece ATM'ye gitmek zor geldiği için de borçlanılır. Bu durum, kredi kartı borçluluğunun gerçekliğine mesafelenilmesinin de sebeplerinden biridir.

Kredi kartının bir boçlandırma aracı olarak tanınmamasının sebebi, yukarıda bahsedilen zahmetsizliğin yanı sıra aynı zamanda kartın fiziksel özelliklerini de içeren kullanılma biçimleridir. Zira "kullanılan fiziksel aracın nitelikleri belirli bir bilişsellik ve duygu yaratabilir; dokunma, görülme, sayma ve koku aracılığıyla. Bu durum, farklı ödeme şekillerinde değişir" (Kahn, 2011: 35). Farklı ödeme mekanizmalarının tüketici davranışları üzerindeki etkisi üzerinde yapılan çalışmalar, kredi kartı kullanıcılarının harcama eğilimlerinin nakit kullananlardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Hirschman, 1979; Feinberg, 1986). Soman'ın araştırmasına göre, ödeme mekanizması tüketicinin ödediği miktarın ödeme anında tekrarını gerektiren bir eylem içermiyorsa (çek ise kağıda yazmayı ya da nakit ise cüzdandan söz konusu parayı toplaması gibi)

ve tüketicinin zenginliği zaman içinde değil de anında azalmıyorsa (cüzdanın aniden boşalması, cebinde para kalmaması gibi) tüketici “para algısına dair bir yanılsamaya” kapılmaya (Soman, 1999) ve dolayısıyla satın almaya daha istekli olma eğilimindedir (Soman ve Cheema, 2002; Runnemark vd., 2015). Nitekim Şükrü’nün açıklamasında bu yanılsama gözlemlenebilir:

Yok, nakit para kullanmıyorum. Hatta çoğu zaman üzerimde nakit olmadığını fark ediyorum çünkü o alışkanlığı kaybettim... Şey çok enteresan belki onu söyleyebilirim nakit para harcarken para harcadığımı hissediyorum ve bu koyuyor ama kredi kartıyla ödeme yaparken kesinlikle böyle bir şey değil. Diyelim yemeğe gittik hesap 200 lira geldi. Onu nakit verirsem elim titrer. Ama kredi kartıyla o kadar koymuyor yani.

Nakit paranın tüketimi şimdinin gerçekliğine tekabül eder. Aynı zamanda, belirli bir mal ya da hizmet karşılığı ödenen bedel, emeğin karşılığı olarak kazanılan paranın da kaybını hatırlattığı anda belirli bir toplumsallık içine yerleşir. Şükrü’nün ifade ettiği el titremesi, bu kaybın ve şimdiye sıkışmış bir muhasebenin tedirginliğine işaret eder. Kredi kartında ise ödeme anında bir muhasebe zorunlu değildir. Sadece şifreyi hatırlamak, hatta artık temassız ödeme ile sadece kartı uzatmak bile yeterli olacaktır. Bu açıdan, kredi kartı ile ödemede şimdide yaşanan kaybın gerçekliği ve tedirginliği henüz yaşanmamış bir gelecekteki ödeme ile yüzleşme anına devredilir.

Özellikle kredi kartı söz konusu olduğunda, borçlanma süreci mütemadiyen makinelerle haşır-neşir olmayı gerektirir. Bu makinelerden biri, bizzat kredi kartının kendisidir. Bu noktada Lazzarato, borçlanma deneyiminin makineler söz konusu olduğunda benlikle ilişkilenen düşünümsel bir süreçten geçmediğini mekanikleştirdiğini söyler: şifre girilir, meblağ onaylanır. Doğru, hızlı ve hatasız tepkilerin verildiği bir süreçtir. Kaydolunan bu elektronik ağdaki eylemler düşünümsel bir aktör olarak özneyi ve dolayısıyla borç ilişkisinde öznenin toplumsal tabiiyetini meydana getiren ahlaki bagajı dışarıda bırakır (Lazzarato, 2015: 126 -128). Sadece makine buyruklarına itaat eden bu özne, Deleuze’un mekanik köleleşmesindeki “bölünmüş olanın” (dividuel) eylemleridir; belirli protokoller ve talimatlar uyarınca sadece tepkileri içerir (Deleuze, 2013: 190). Bu bölünmüşlük, öznenin kredi kartı ile borçlanma sürecinin her anında kendini gösterir. Borçlu ve borçlanma aracı arasındaki bu ilişki biçimi kredi kartının “sanki bir borçlanma aracı” değilmişçesine kullanılmasına sebep olur, Ömür’ün de ifade ettiği gibi:

Cebimde tutmuyorum. Ben kredi kartını bankamatik kartı gibi kullanıyorum. Yani hani limiti aç kapa aç kapa şeklinde oluyor. O yüzden kredi kartı borcum aslında hep sıfır. Aslında ben nakit kullanıyorum gibi düşünebilirsin. Ona faiz ödemiyorum mesela.

Ömür herhangi bir ödeme zamanı gözetmediği, kartı 'aç-kapa' şeklinde kullandığı dolayısıyla da faiz ödemediği için, kendini borçtan ve borçlu olmaktan azat eder. Fakat borç, ödeme anından önce oluşur; her bir kredi kartı işlemi bir borç sözleşmesidir. Dolayısıyla, kredi kartı borçlanmayı mümkün kılmanın ötesinde, aynı zamanda öznenin borçla ilişkisini erozyona uğratacak biçimde işler. Bu erozyonun bir diğer ayağı ise krediye verilen anlamlarda ortaya çıkacaktır.

Kredi ve Borcun Anlamları

Finansallaşma literatürünün makro anlatılarında ve tüketici kredileriyle ilgili yapılan çalışmalarında kredi ve borç arasında bir özdeşlik öngörülür. Halbuki gündelik yaşam deneyimi içerisinde kredi ve borç deneyimleri birbirinden ayrılır. Kredi, gündelik yaşamda daha olumlu bir anlama sahipken, borç ise daha olumsuz bir anlama sahiptir (Deville ve Seigworth, 2015: 618). Nitekim katılımcılar da kredi ve borcu çoğunlukla birbiriyle özdeş olarak deneyimlemez; özdeş olarak tanımlayan yedi katılımcının altısı spotçu iken, sadece bir tanesi taklacıdır. Buna göre, taklacılar krediyi borçtan farklılaştırırken, kredi deneyimini borçtan daha olumlu bir deneyim olarak anlamlandırmaya daha meyillidir. Fakat spotçularda da söz konusu eğilimin azımsanmayacak bir oranda (yarı yarıya) bulunması kredi ve borç ayrışmasının ve kredinin olumlu anlamının sadece bir borç döngüsü içerisinde bulunmaya özgü bir durum olmadığını gösterir.

Biri dışında hepsi borcu olumsuz bir biçimde tanımlayan taklacılar, bu tanımlarında 'yük, kambur, kötü, eziklik, sıkıntı, bağımlılık' gibi kelimeler kullanmıştır. Bu kelimeler, genellikle borcun alacaklısı ve (ödeme) yükümlülüğüne yönelik açıklamalar içerisinde yer alır. Nitekim Ömür'ün borcu krediden farklılaştırarak olumsuz ifadelerle tanımladığı aşağıdaki anlatıda bu iki nokta net bir biçimde görülür:

Faiz eşittir gurur. Böyle bir tanımlama yapabilirsin aslında. Başkasından istemeyeceğim paranın yüzü senin ödediğin faize eşittir. Borç dediğin, kredi kartı aslında borç kavramını biraz siliyor gibi oluyor. Çünkü borç normalde ezikliktir anladın mı? Birisine karşı duyduğun, benim ona borcum var onu ödemem lazım çünkü büyük ihtimal sen Garanti'ye borcunu ödemediğinde

ne olacağını düşünmüyorsun ama arkadaşına ödemediğinde bozulabilecek arkadaşlık ilişkileri, onun sana suçlayan gözlerle bakması orda daha başka şeyler var. Beynindeki ur gibi anladın mı? İlk fırsatta borcunu ödeyeceğim düşüncesi. Aa ona da borcum var, hep bir kafamda durur yani.

Ömür'ün de ifade ettiği gibi, borcun getirdiği sıkıntılı haller ve bu hallere eşlik eden olumsuz duygular genellikle borç kavramının sosyal ilişkilere atıfla kullanıldığını gösterir. Zira borç, eşitlik ihtimalinin ortadan kalktığı ve ödeninceye kadar alacaklı ve borçlu arasındaki bu asimetrik konumunun devam ettiği bir ilişkilene biçimidir (Graeber, 2015: 218-221, 402- 407). Bu güç ilişkileri sosyal ilişkilerde kendine karşılık bulurken, alacaklı banka olduğunda göz ardı edilme eğilimindedir.

Spotçular ise borcu 'yükümlülük, stresli, sıkıntı, kötü, ezik, rahatsız edici, kısıtlayıcı, dayatma, korku, güvensiz hissetme' gibi kelimelerle tanımlayarak taklacılarla ortaklaşırlar. Fakat spotçuların borç kavramını açıklarken taklacılara nazaran sosyal ilişki referanslarının görece azaldığı, bu anlamda, sorumluluk ve suçluluk gibi duyguların daha bireysel bir alanda ortaya çıktığı görülür. Bu durum özellikle de krediyi olumsuz tanımlayan spotçular için geçerlidir. Öte yandan, spotçuların taklacılardan ayrıldığı bir diğer nokta tüm görüşmeciler arasında borcu herhangi bir olumsuz ifade kullanmadan tanımlayan iki görüşmecinin de spotçular arasında yer almasıdır. Fakat bu durum, borcu olumlu bir şey olarak değerlendirdikleri anlamına gelmez. Nitekim iki spotçu görüşmecinin de borçla ilgili ifadelerinde borcun 'ödenebilirliği' şerhi vardır. Şükrü'nün konuyla ilgili açıklaması aşağıdaki gibidir:

Ödenen bir şey. Olur, oluyor, sorun yaratacak bir şey değil. Yani şu an buna mesela bir sene önce aslında biraz daha farklı cevaplayabilirdim. Dediğim gibi şu an ben hep kredi ödediğim için şu an yeni bittiği için üzerimde ekstra bir rahatlığı var ama onları öderken de inanılmaz çok fazla stres yaratmıyordu bende. Ya da belki de yaratıyordu ben farkında değilim. Çünkü çok olağan bir şeydi benim için elektrik faturası gibi bir şey. Dolayısıyla borç benim için hayatta olan ve para geldikçe ödenen bir şey benim için.

Bu anlatıya göre borç, ödeme imkânı sürdürülebilir olduğu müddetçe sorun teşkil etmeyen bir deneyimdir. Nitekim Hülya da borcu 'ödeyeceğini bildiği, bir sonraki aydan alıp bu aya koyduğu bir şey' şeklinde benzer bir nokta üzerinden açıklar. Bu noktada, borcun olumlu tanımı ilişkinin 'ödenerek' sonlanacağı varsayımı üzerinden şekillenir. Borcun hesaplaşma anı üzerinden olumlu bir biçimde anlamlandırılması, borçluluk sürecinin kendisini ve bu süreçte söz

konusu olan güçler asimetrisinin görünmez kılınması anlamına gelir. Fakat alacaklı-borçlu ilişkisi, taraflar arası eşitsizliği, kurulduğu ilk andan itibaren beraberinde getirir. Bu anlayış, kişiyi borçlanma akdinin süresi içerisinde tüm koşullara uyduğu müddetçe borçlu olarak görmez. Dolayısıyla bir kredi anlaşmasında eğer geri ödemeler düzenli bir biçimde gerçekleşiyorsa, kişi 'borçlu' değil, sadece 'borca sahip' olan olarak konumlandırılır. Borçlunun, bu anlamda sadece borcunu ödeyemeyenler ya da ödemekte zorlananlar üzerinden tartışmaya açılması finansallaşma aracılığıyla giderek yaygınlaşan ödenebilir borçluluğu normalleştirerek görünmez kılar.

Biri dışında hepsi krediyi olumlu bir şekilde değerlendiren taklacılar, tanımlarında 'denge, iyi, stratejik hamle, kolaylaştırıcı, düzenleme aracı, ihtiyacı karşılayan bir şey, tasarruf politikası, taksitlendirme mekanizması' gibi ifadeler kullanmıştır. Borç döngüsü içerisinde bir önceki başa çıkılmayan borcu kapatmak için alınan krediler, Doğa'nın ifade ettiği gibi aslında ödemeleri 'düzenleyici' bir araç ya da Burak'ın ifade ettiği gibi 'bir kolaylaştırıcı'dır. Burak, krediyi hem 'kolaylaştırıcı' hem de bir 'yönetim aracı' olarak nitelerken aynı zamanda kredinin faiz karşılığı bedeli ödenen bir hizmet olduğunun da altını çizer. Nitekim Olcay da krediyi borçtan ayırırken 'satın alınan bir hizmet' olarak tanımlar. Bu noktada taklacılar, krediyi tanımlarken borç için kullandıkları ifadelerinden farklı olarak daha teknik bir dil kullanırlar. Dolayısıyla, kredinin taklacılar için bir araç olarak ifade ettiği baskın anlam, güçlendirici etkisiyle birlikte, borcun içerdiği kötücül anlamlardan arınarak farklılaşır. Buradan hareketle, kredinin sermayenin dayattığı koşullar altında, kullanıcıları açısından ihtiyaçlarını karşılayabilmeye devam etme, kişinin failliğini tanıyarak yaşamı üzerindeki kontrolü yeniden ele almasını mümkün kılan güç kazandırıcı bir araç olarak deneyimlenir (Haiven, 2012-2013).

Krediyi olumsuz şekilde tanımlayan spotçuların 'yük, tereddüt, eksiklik, başarısızlık' gibi ifadelerle, borca dair anlam dünyalarını krediye olduğu gibi aktardıkları görülürken, olumlu tanımlayanlarda ise taklacılardaki gibi araçsallık vurgusu devam eder. Taklacılar kredinin olumlu anlamını daha ziyade güçlenme eylemine verirken, spotçular da bu olumlu anlam eylemden ziyade ulaşılan nesneye, yani insan sermayesine yapılan yatırımın içeriğine yöneliktir. Özetle, kredinin anlamı borcun toplumsal ilişkilere ya da bireysel sorumluluklara referansla taşıdığı ahlaki bagajı olduğu gibi taşımaz. Bunun sebebi, kredi deneyiminde alacaklının banka olmasıyla ilişkilidir.

Alacaklının kimliğinin, krediye verilen anlamı borcu görünmez kılma pahasına olumlu bir hale getirdiği tespiti, spotçu (krediyi borçla özdeş kılıp olumsuz olarak

adlandıranlar da dahil olmak üzere) ve taklacıların ortaklaştığı bir noktadır. Örneğin Olcay krediyi tanımlarken şunları söyler:

Kredi öyle bir şey, (gülüyor) kredi aslında borç gibi ama çok da borç gibi de değil bir taraftan yani böyle mesela senden borç alsam daha başka hissederim yani. Senden borç alsam daha gergin olurum yani bir an önce ödemem gerekiyor gibi hissederim. Ama o benim için böyle, ya her şeyi tüketiyoruz ya böyle, sanki o da böyle, o da bir ürün gibi işte bir taraftan ihtiyacım var kullanıyorum ayda iki yüz iki yüz onu ödeyebilirim falan gibi bana tanınmış bir şey bir imkan gibi bir şey. Borç aslında ama beni o kadar bu yüzden o kadar germiyor yani, o kadar borç gibi görmüyorum mesela. Gerçekten o yabancılaşmışlık yani... Banka zaten bunu satan bir yer. Oradan alıyorum diye hani, nasıl, telefon almak gibi bir şey sanki gerçekten. O an bir paraya ihtiyacım var o bankada onu satıyor işte ben onu daha fazla olarak geri ödüyorum bunu. O böyle var olan bir şey. Kredi ne demek... Kredi o an ihtiyacımı karşılayacak bir şey..

Kredinin daha olumlu bir anlam ifade etmesi ya da Olcay'ın ifadesiyle, kredinin borçtan 'yabancılaşması', temel olarak krediyle borçlanma deneyiminde borçlanmanın sebeplerinden ziyade alacaklının 'kimliği' (senden borç alsam, banka zaten bunu satan bir yer) üzerinden şekillenir. Zira banka, İdil'in ifadesiyle 'kişilik bulmamış' ya da Yağmur'un ifadesiyle 'tarafsız üçüncü bir insan'dır:

Evet bankadan alınıyor olması benim için rahatlatıcı bir şey. Çünkü ben böyle şeyleri çok yakınimdaki insanlarla paylaşmaktan hoşlanmıyorum. Beni rahatlatacak insanlar olsa da bu insanlar eşim de dahil babam da annem de dahil, o yüzden banka benim için soğuk tarafsız üçüncü bir insan gibi oluyor. Bu yüzden bankadan almayı tercih ediyorum. Bankaları sevdiğim için değil, bankalara güvendiğim için de değil bankalar tarafından sömürüldüğümün bilincinde olarak; fakat herhangi bir yakınımla böyle bir hukuk geliştirmekten kaçınarak bankaları tercih ediyorum.

Yağmur'un bu ifadesinde bankanın, sosyal ilişkiler içerisinde borçluluğun gerektirdiği hukukun rahatsızlığını bertaraf ettiği ve finansal borçluluğu bu anlamda borçluluktan ayırdığı görülür. İlker ise kredinin kendisi için anlamını tanımlarken bu hukukun doğasına işaret eder:

Benim için kredi ne demek? İhtiyacım oldukça ufak meblağlar halinde aldığım bir şey. Bir başkasına ihtiyaç duymamak için aldığım meblağlar yani. Borç diye düşünüyorum. Ben bunu bir başkasından da isteyebilirdim istemek yerine kendisiyle yüz göz olmayacağı bir kurumdan alıyorum.

Borçlanma ilişkisi, tam da kişinin kendine yetemediği yerde başvurulmuş bir ilişki biçimidir ve bu açıdan muhtaç olma borçlu açısından kurucu bir uğraktır. Bu anlamda kredi, borcun sosyal ilişkiler içerisindeki bu kendine yetememe, muhtaç olma durumunu bertaraf edebilmeyi mümkün kılar. Borçlanılan kişi, yani alacaklı, karşısında eksik hissedilen, eşitlik üzerinden ilişkilendirilemeyen bir figürdür. Bu hiyerarşik ilişkilendirilmeyi, Ümit 'mahcubiyet, yetersizlik, bağımlılık' kelimeleriyle ifade ederken, İlker ise 'kimseye gebe kalmak istememek' şeklinde açıklar. Görüşmecilerin aile ya da tanıdıklardan borç istemeyi tercih etmemelerinin öncelikli sebebi, borçlanma ilişkisindeki güçler asimetrisini görünür kılan borçlunun bu yetersizlik ve bağımlılık hisleridir. Nitekim alacaklısına "sorumluluk ve suçluluk" sahibi bir özne olarak tabii kılınan Lazzarato'nun *homo debtor*'ü de, toplumsal ilişkiler içerisinde gerçekleşen borçlanma deneyimine ait bir figürdür (Lazzarato, 2014). Alacaklının banka olduğu durumda ise söz konusu bu borçlu figür borçluluğun ahlaki bagajından kurtulabilme imkânı olduğu müddetçe farklılaşacaktır. Zira bankayla girilen borçlanma ilişkisinde, hesaplaşma sadece rakamlarla sınırlıdır; değerler alanına taşmaz. Böylelikle muhtaç özne herhangi bir toplumsal bağımlılık ilişkisine tâbi olmadan, Şebnem'in de ifade ettiği gibi 'kendi ayakları üzerinde durabilen,' bağımsız, kendi ihtiyacını kendi karşılayabilen kısacası kendine yeten özneye dönüşebilir ve kredi bu anlamda ihtiyacı karşılayan olumlu bir araç olarak değerlendirilir.

İlker'in neden tanıdıklarından borç istemediğine dair açıklamalarıyla bu bağımlılığın içeriği ayrıntılandırılabilir:

Gebe kalmayı sevmiyorum. Ayrıca böyle birisine arayıp da çok çok sıkışmadıysam... cep telefonudur öbürü de giyimdir bir şeydir hatırlamıyorum. Ama daha gerçekten muhtaç olur da gidebileceğim bir arkadaş olursa ulan bu da zırt pırt bana geliyor demesin de olabilir altta...Muhtemelen öyle ... iki sebebi var toparlayalım. Birincisi gerçekten ihtiyaç olduğu bir anda birisine gerçekten ihtiyacım olduğunu kanıtlayabilmek, ikincisi ise birisine muhtaç kalma ihtiyacı olmasın bir de böyle komik rakamlarla.

'Gerçekten ihtiyaç olduğu anda' ifadesi, finansal borçluluk deneyiminin alacaklının konumu açısından borçluya daha olumlu gelmesinin bir diğer sebebidir. Bankadan çekilen kredilerde borçlanmanın meşrulaştırılmasına gerek yoktur. Filiz bu meşrulaştırma ihtiyacını 'hesap verme' olarak ifade etmiştir. Aile ya da tanıdıklardan borç istenilirken, borçlanma sebebinin sadece kişinin kendisi için meşru olması yeterli değildir. Bu durum özellikle spotçuların insan sermayelerine yönelik yatırımlarını zora sokar; zira İlker'in örneğinde 'cep telefonu modelini yükseltmenin' ya da Gizem'in 'yurt dışı tatilinin' bir

ihtiyaç olarak tanınmaması yüksek bir olasılıktır. Fakat kredide böyle bir “ortak değerler alanına” ihtiyaç duyulmaz. Zira finansallaşma, bireyi sadece kendi hikâyesinin risklerinden sorumlu bir birey olarak, bir risk taşıyıcısı olarak inşa ettiği müddetçe, kolektif bir faillik ve deneyimi mümkün kılacak ortak değerleri de ortadan kaldırır (Haiven, 2013: 51–71).

Kredinin borçtan farklılaşarak olumlu bir araç olarak değerlendirilmesi, finansal borçluluk deneyiminin toplumsal ilişkiler içerisinde gerçekleşen borçluluk ilişkilerinden farklılaştığına işaret eder. Bu açıdan, alacaklısı banka olan bir borçlanma ilişkisinde borçlu herhangi bir *muhtaç olma* hissi duymaksızın, kendini birilerine karşı *eksiklik* hissetmeksizin, borcun getirdiği ahlaki bagajdan kurtulur. Banka ile arasındaki ilişki, herhangi bir ortak toplumsal değer kullanılmadığı, sadece para kazanmasının yeterli olduğu bireysel bir alana dönüşür. Bu anlamda, Şebnem’in aşağıdaki ifadesi, bu bireysel sorumluluk alanını net bir şekilde özetler:

Ben mesela hep bankaya borçlu olurum. Bankayı böyle bir kişi gibi görmediğim için bir de kendime borçluymuşum gibi hissediyorum. Yani ileride kazanacak Şebnem’e borçlu. Bir borcum var kendime onu böyle taksit taksit yayıyorsun gibi geliyor, kişiye borçlu olmak bana çok zor geliyor.

Şebnem’in kendisini kendi borcunun alacaklısı olarak tanımlaması, finansal borçluluk ilişkisinde alacaklının banka olarak ‘yokluğunda’ borçluluk ilişkisini kendi üzerinden kuran bir öznenin ortaya çıkışına işaret eder. Kendinden sorumlu başarmaya mahkûm bu özne, borcunun alacaklısı olarak kendi geleceğini denetim altına alan merci haline gelir. Alacaklı ve borçlunun tek bir özneye birleşmesi, güven duyup borç verenin de, bunun sorumluluğunu taşıyacak olanın da tek bir bedende birleşmesi anlamına gelir. Böylece kredi hem kişisel bir başarı hem de kişisel bir başarısızlık olarak tek bir bedenli varlığa atfedilir; *insan sermayesine ancak borçlanarak yatırım yapan bir özne*. Nitekim kredi hikayesinde alacaklı olarak banka, herhangi bir ortak değer paylaşımının bulunmadığı, bu anlamda ahlaki olarak herhangi bir şekilde ilişkilendirilmeyen kişisiz bir makine olarak yer alır. Bu açıdan, kişi toplumsal anlamda herhangi bir ortak iyinin parçası olmadığında, kendi riskinden bireysel olarak sorumlu olduğunda ne devletten ne de toplumdan yardım beklemez. Bu da finansal borçluluğun politikleştirilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir (Martin, 2002).

Borçlanmanın Politikleştirilmesi

Finansal borçluluk deneyimi, sosyal ilişkiler içerisinde gerçekleşen borçlanma ilişkisinde de olduğu gibi geleceği şimdinin iktidar ilişkilerine indirgeyerek borçlunun geleceğini, imkân ve potansiyellerini ele geçirir (Lazzarato, 2014; 2015). Fakat finansal borçlanma sadece borçlanma deneyimi içerisinde fragmanlaşmaz, aynı zamanda kişinin tüm zamansallığını kapsayacak şekilde yaşam anlatısına da sirayet eder. Bu yaşam anlatısı, borçlanmanın gerçekleştiği koşulların anlatısıdır. Hasan'ın anlatısı bu noktanın açıklanabilmesi açısından yararlı olacaktır:

... ama ortada olan bir şey vardı biriktiremiyordum. Ya onu hani o faiz yükünü göze alıp para biriktirebileceğim bir ortam. Çünkü en nihayetinde bir arabayı, benim aldığım araba 53 bin liraydı ben 53 bin lirayı tk o parayı verip de arabayı alabilecek bir pozisyonda değilim. Çünkü yani zaten ticari kredisinden bireysel kredisinden taşıt kredisinden kaçınılmaz bir noktada artık piyasa ben onu da artık biraz bildiğim için ben faizi vermişim problem değil çünkü ben üçüncü senenin sonunda kenara 50 bin koyabilir miyim diye düşünürüm. Koyamam dedim. O zaman bunun bir külfeti olmalı dedim. O külfeti de faiziyle, o faizi veririm bu parayı da biriktirim dedim girdim. Olay bundan ibaret.

Anlatıda ilk etapta göze çarpan, Hasan'ın şimdiki koşullarına dair iki nokta var. Birincisi, mevcut koşulları içinde araba alabilecek bir bütçesi yok. İkincisi, bu arabayı alabilmek için gerekli olan bütçeye tasarruf ederek de ulaşamıyor. Bu iki olgudan hareket edildiğinde, Hasan'ın gelecekte bir araba alabilmesi mümkün değil. Yani Hasan, mevcut koşulları ve bu koşulların barındırdığı potansiyellerle ilişkili olarak değil, tam da bu potansiyeller içerisinde yer almayan *kredi sayesinde* arabayı satın alabiliyor. Benzer şekilde, Zafer'in de ne araba satın alacak bir bütçesi ne de mevcut koşulları içerisinde bu bütçeyi bir araya getirebilecek bir imkânı vardır. Zafer bir risk olarak gelecek imkânlarından, şu anki koşulları düşünülürdüğünde aslında bir imkânsızlığa yönelir. Zira Zafer'in yıllık harcamalarını kalem kalem başlıklandırarak yaptığı bütçe tasarısının sonuçları, tasarruf gibi bir imkân göstermez. Araba, bu koşullar altında, ancak ve ancak kredi aracılığıyla satın alınabilmesi mümkün bir yatırımdır. Burada aşınan nedensellik bağıntısı kişinin kendi "potansiyelsizliğine kör kalması" (Fleming, 2017: 224-225) şeklinde ifade edilebilir.

Giorgio Agamben iktidarın sadece insanların yapabilecekleri üzerinde değil, yani onları kendi potansiyellerinden ayırarak işlemediğini; aynı zamanda "potansiyelsizlikleri" yani "yapamayacakları şey, daha doğrusu, yapmayabilecekleri şey" üzerinde de çalıştığını söyler (Agamben, 2017: 57). Hem araba satın almak

örneğindeki gibi insan sermayesine yapılan kendilik değerini artırıcı yatırımlar hem de tepkisel borçlanmalarla biçimlenen borç döngüleri mevcut ekonomik koşulları içerisinde beyaz yakalıların *potansiyel-sizliklerinden* kaynaklıdır. Dolayısıyla, spekülâtif mantığıyla geleceğe dair inançları manipüle ederek bu *potansiyel-sizliği* görünmez kılacak biçimde işleyen kredi, kişiyi “potansiyel-sizliğinden yabancılaştırarak” (Agamben, 2017: 59) borçluluğun bir sorun olarak ortaya çıkmasını engeller. Bu aynı zamanda borçluluğun politik bir sorun haline getirilmesini mümkün kılacak farkındalıktan da yoksullaşmadır. Zira borçluluğu meydana getiren koşullar, günümüz neoliberal finansal kapitalizminin koşullarında istediği kadar bireysel bir hikâyeye içerisinde yer alsın sosyo-ekonomik koşullardan ayrı değerlendirilemez.

Borçla birlikte sermaye ile arasındaki asimetrik ilişkide daha fazla sömürüye açık hale gelen özneler, kendi güvencesizlik deneyimlerini farklı biçimlerde deneyebilir. Spotçuların güvencesizlik hislerini, mevcut koşulların farkında da olsalar bireysel başarıları ile bertaraf edebileceklerini ifade ettiklerini ve bu bağlamda, güvencesizliği borçluluklarıyla ilişkilendirmedikleri görülmektedir. Nitekim borçlanma, yaşamlarında bu bireysel başarıya katkı yapan kendini değerlendirme pratiklerini mümkün ve sürdürülebilir kılan bir araç olarak yer alır. Taklacılar ise iki örnek dışında, iş güvencesizliğine dair spotçulara benzer endişeler taşıyalar da, rahatlatıcı faktörleri ‘başarı’ vurgusundan biraz daha farklı bir yerden gelir. Doğa bu durumu şöyle ifade eder:

Ya oldu ama sektörle bir şeyle alakası yok da ülkenin gündemiyle alakası var. Tabi gündemle alakalı çekinceleri insanın illaki oluyor. Nolcak ne bitecek diye düşünüyorsun ama onun harici diğer konuların hepsi insanın kendine güveniyle alakalı burda olmazsa başka bir yerde illaki işeyler yaparım. Ondan hiç çekincem olmadı.

Doğa’nın ifadesindeki ‘illaki bir şeyler yaparım’, insan sermayenin değerlendirilmesinden farklı olarak güvencesizliğin koşullarıyla ‘bir şekilde’ baş edebilmekle ilişkilidir. Bu noktada, çalışma süreleri ve bu süreler içerisinde değiştirdikleri iş sayısı spotçulardan daha fazla olan taklacıların, güvencesizliği normalleştirerek bertaraf etme eğilimlerinin olduğu iddia edilebilir. Nitekim kendisi de bir güvencesizlik biçimi olan borçluluğu da borç döngüleri içerisinde normalleştiren bu katılımcılar, ‘bir şekilde’ dengeyi hep bulup düşmekten kurtulmuşlardır. Katılımcılar elbette borçlu olduklarını bilirler. Ancak bu borçlar her zaman bir *şekilde* ödenecekmiş gibi davranarak kredi ve kredi kartının olumlu etkilerine odaklanırlar. Bunun en temel sebeplerinden biri, finansın sahip olduğu spekülâtif mantıktır. Haiven bu mantığı Marx’ın *hayali sermaye*

kavramına dayandırır. Marx, “gerçek sermaye”nin aksine, kurgusal sermayenin “gelecekteki üretime ve bu üretimin gelirine yönelik birikmiş iddiaların, yasal unvanların ... temsili olduğunu ya da temsil ettiği gerçek sermayenin değerlerinden *bağımsız olarak* düzenlendiğini” savunur (Marx, 1999: 29. bölüm). Burada kurgusal, “gerçek olmayan” anlamına gelmez. Örneğin, bir şirketin hisse senedi esasen şirketin üretim kapasitesinin bir kısmını temsil etme çabasıdır ve gerçekte yatırımcıların şirketin geleceği hakkında ne düşündüklerine göre belirlenir. Dolayısıyla, finansal araç esasen “gerçek değer kusurlu bir temsildir.” Gerçeklik ve temsil arasında işleyen finansal mantık, aslında henüz gerçekleşmemiş bir gelecek değerini temsil eder. Dolayısıyla finansın ilk ürünü gayri-maddi, spekülasyon ve umut vericidir. Bu bağlamda Haiven, kredi ve kredi kartları da dahil olmak üzere finansal araçları, geleceğe yönelik bir inancın manipülasyonları olarak değerlendirir (2011, 95). Zira finansallaşmanın spekülasyon doğası, mecazın kullanımı gibi “benzerlikler” üzerinden değil, metafora olduğu gibi, zorunlu bir nedensellik olmadan basitçe birbirine işaret eden iki dünyanın örtüştürüldüğü bir dolaysızlık üzerinden işler. Bu açıdan, Haiven “anlatının çöküşünün” finansallaşmayla bağlantılı olduğunu iddia eder. Finansal spekülasyonun anlaşılmasız yoğunluğu ve hızı, toplumsal bütüne dair bütünlüklü bir anlatıyı kurmayı imkânsız kılar; bireysel anlatıların yanı sıra toplumsala dair bir anlatı oluşturma kapasitesi öznenin finansallaşmasıyla birlikte aşmıştır (Haiven, 2013: 57–59). Dolayısıyla, özne finansal deneyimini bu deneyimin koşulları ile ilişkilendirilmeden gerçekleştirir. Borçlanma çünkü borçlanması gerekir. Borçlanmasının neden bir gereklilik olduğuna dair anlatısında, sermaye ile olan ilişkileri ya da devletin sosyal haklarını eritip satın alınacak birer hizmete dönüştürmesi yoktur; kişisel başarısızlığı ya da başarısı vardır.

Bu anlatıların kırılabilme imkânına dair bir örneği, *Strike Debt* hareketinde görürüz. *Strike Debt*, *Occupy Wall Street* katılımcılarının birbirinden bağımsız anlatılar içerisinde sıklıkla atıfta buldukları borçluluk hallerinin “bir ittifak içinde ortak bir politik eylem gerçekleştirebilecekleri politik bir alanın nasıl açılacağı sorusundan” hareketle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, sloganlarından biri “%99’u birbirine bağlayan borçtur” olan *Strike Debt*, borçluların fiziksel olarak bir araya gelebildiği ve hikayelerini dillendirebildiği bir mekân yaratarak, borcun ve borçluların yalıtılmış ve sessizleştirilmiş bireysel anlatılardan kurtarılması için bir fırsat sunmuştur. Haziran 2012’de Washington Square Park’ta düzenlenen ilk borçlular meclisindeki birinci ağızdan tanıklıkları McKee şu şekilde aktarır:

İster öğrenci borcu ister kredi kartı borcunun yıkıcı etkilerinden bahsetsinler, konuşmacıların neredeyse hepsi borçlu olma durumları hakkında ilk defa toplum önünde konuştuklarını belirtti. Borçlu olarak konuşmak ve diğerlerine borçlular olarak hitap etmek, başlı başına, insanı güçlendiren bir eylemdi; tanıklık etmek kadar basit bir edim, hep beraber borcun getirdiği utançtan kurtulmayı mümkün kıldı ve bu müşterek deneyim temelinde bir topluluk ve dayanışma kuruldu. (McKee, 2015: 360)

Strike Debt, bu anlamda, ilk etapta kamusal borç yakma eylemi ile daha sonra ise *Rolling Jubilee* ile ikincil borç piyasasında satın alınıp tahsil edilmek yerine iptal edilen borçlarla borcu ve borçluluğu kolektifleştirerek politik bir mesele haline getirmeye devam etmiştir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, borcun ve borçluluğun politik bir mesele haline gelmesi, kolektifleştirilmesi ve reddedilebilmesi için ilk adım borcun ve borçluluğun kişisel anlatılar içerisinde tanınması gereklidir. “*You are not alone/ You are not a loan!*” sloganına¹⁰ giden yol, borç ve borçlulukla yüzleşmeyi zorunlu olarak içinde barındırır.

Sonuç

Bu araştırmada, beyaz yakalı çalışanların finansal borçluluğu, farklı finansal araçlarla borçlanma deneyimleri ve kredi ve borcun anlamları ile gündelik hayatın finansallaşması literatürü üzerinden incelendi. Bu analize göre, kredi ve borç, bir yandan değer artırımını mümkün kılan bireyselleştirilmiş fırsatlar sunarken aynı zamanda bu fırsatları borç sorumluluklarının denetim mantığı altında da sınırlar. Nitekim, çalışmanın verileri borcun ahlaki yükümlülüğünün kredinin bir borçlanma deneyimi olarak anlamlandırılmadığı sürece finansal borçlanma deneyimlerine aktarılmadığını göstermiştir. Borçlanmanın ahlaki zemininden bu kopuş, finansal borçluluğun doğasıyla sıradanlaşan ve normalleşen borçluluğun daha bireysel bir alana sıkışması anlamına gelir. Bu anlamda, tek bir *homo debtor* figürü olmadığı gibi, *homo debtor*'un etik-politik özneleşmesi de tek biçimli olmayacaktır. Bu şekilde, finansallaşmış neoliberalizmin ürettiği öznelliklerin, ne sadece “kendi yazgısından sorumlu ve suçlu” *homo debtor* ne de sadece kendini değerlendiren insan sermayesi olduğu ortaya konmuştur. Zira Lazzarato'nun “tekil borçlu özne arayışı” ancak “sermayenin fırsatçılığı ve bizim rasyonalitelermize ve arzularımıza kayıtsız kalma kapasitemizin küçümsenmesi” ile mümkün olabilir (Toscano, 2014). Dolayısıyla borçlu özne, bu iki figür arasında salınan bir spektrumda çeşitlenebileceği gibi, söz konusu iki figürü aynı özne konumunda da barındırabilir. Nitekim çalışma boyunca, her ne kadar anlatıyı anlaşılabilir kılmayı açısından belirli kategoriler altında tekil temsiller yaratma eğilimi gösterilmişse de, asıl ortaya

konulmak istenen, bu temsillerin kendi dinamikleri içerisinde birbirinden farklılaştığı ve çeşitlendiğidir. Bu anlamda, sürekli bir borç döngüsü içinde olan taklacılar ve insan sermaye yatırımlarıyla öne çıkan spotçular, sıradan insanın finansal içerilmesine yönelik çağrının yalnızca neoliberalizmin bir dayatması olmadığını aynı zamanda borç ve borçluluğun normalleştirilmesi, özellikle de ödenebilir borcun normalleştirilmesi yoluyla yanıtladığını göstermiştir. Bu normalleştirme genellikle kredi kartı borcu ve insan sermaye yatırımlarının yarattığı yanılısamarla doğrudan ilişkili olan borç döngüleriyle başlıyordu. Borcun zor'u ve alacaklı ile borçlu arasındaki güç asimetrisi, kredinin olumlu anlamlarıyla meşrulaştırılarak görünmez hale getirilmişti. Aslında bu sonuç, finansal araçların ve mantıklarının gündelik hayata doğrudan uygulanmadığını, borçluların toplumsal sınıflarıyla ilgili gündelik rasyonelliklerine değişen derecelerde uyarlandığını gösteren diğer çalışmalarla tutarlıdır.

Sonnotlar

1 Bu çalışma 2019 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümünde tamamladığım doktora tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle, tez hocam sevgili Prof. Dr. Begüm Özden Fırat'a tekrardan teşekkürlerimi iletirim.

2 Akçay Ü ve Azizoglu B (12.04.2015). Finansallaşma ve Borç Araştırma Ağı (DE-FIRE). <http://riturkey.org/2015/04/finansallasma-ve-borc-arastirma-agi-de-fire-umit-akcay-bert-azizoglu/>. Son erişim tarihi, 29.04.2023.

3 Ayrıca bakınız Lazzarato, 2015.

4 İlgili çalışmalar için bakınız Martin, 2002; Langley, 2004; 2008; Ergur, 2005; Fligstein ve Goldstein, 2015; Gonzalez, 2015; Karaçimen, 2015; Sarıtaş-Oran, 2017; Pellandini-Simányi, 2020.

5 Bakınız Martin, 2002; Aalbers, 2008; van der Zwan, 2014; Fligstein ve Goldstein, 2015.

6 Ayrıca bakınız Langley 2007; Kutz 2018; Hillig 2019; Pellandini-Simányi ve Vargha 2019.

7 Bakınız Karaçimen, 2015; Kart, 2015; Öngel, 2018.

8 Nitekim çalışma sahası tamamlandıktan sonra, çalışma içerisinde spotçu olarak tanımlanan iki katılımcının gerçekleşen tesadüfi karşılaşmalar esnasında taklacı kategorisine dahil oldukları öğrenilmiştir; fakat bu bilgi çalışmanın sonuçlarına dahil edilmemiştir.

9 Sadece 5 kişi yanlarında mutlaka nakit bulundurduğunu ifade etti.

10 Borç Direnişçisinin El Kitabı'nda telaffuzları birbiriyle ayrı olan 'alone' ve 'a loan' kullanımları, borçluların yalnız olmadığı gibi, bir borçtan da ibaret olmadığına

işaret edecek bir kelime oyunuyla “*You are not alone/ You are not a loan!*” olarak sloganlaştırılmıştır. Türkçeye ‘Ne yalnızsın! / Ne de borçlu!’ şeklinde çevrilebilir. (Bu El Kitabı’nın Giriş ve Sonuç bölümlerinin Türkçe çevirisi için bkz. Anonim Borç Direnişçileri Kolektifi, 2022).

Kaynakça

Aalbers M B (2008). The financialization of home and the mortgage market crisis. *Competition & Change* 12(2), 148–166.

Agamben G (2017). *Çıplaklıklar*. Çev. Suna Kılıç, İstanbul: Alef Yayınevi.

Adkins L (2017). Speculative features in the time of debt. *The Sociological Review*, 65(3), 448-462.

Akçay Ü (2015). Güvencesizlik ve finansal içerilme. *Başlangıç Dergisi*, 27 Aralık. Son erişim tarihi, 30/03/2022.

Akçay Ü (2017). Finansallaşma, Merkez Bankası Politikaları ve Borcun ‘Özelleştirilmesi’. İçinde P Bedirhanoglu, Ö Çelik ve H Mıhçı (der), *Finansallaşma Kısacasında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek*, İstanbul: NotaBene Yayınları, 45-83.

Akçay Ü ve Güngen A R (2014). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

Akçay Ü ve Azizoglu B (12.04.2015). Finansallaşma ve Borç Araştırma Ağı (DE-FIRE). <http://riturkey.org/2015/04/finansallasma-ve-borc-arastirma-agi-de-fire-umit-akcay-bert-azizoglu/> Son erişim tarihi: 29.04.2023.

Anonim Borç Direnişçileri Kolektifi (2022). *Borç Direnişçisinin El Kitabı*, Çev. İ Özküraplı ve U Karadağ, ViraVerita E-Dergi, 16, 62-72.

Ascher I (2018). *Portföy Toplumu: Kapitalist Öngörü Tarzı Üzerine*. Çev. U Gezen, İstanbul: Açılım Kitap.

Baker U (2018). *Kanaatlerden İmajlara, Duygular Sosyolojisine Doğru*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bauman Z (2019). *Borçlu Zamanlarda Yaşamak: Citlali Rovirosa-Madrado ile Söyleşi*. Çev. A E Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck U (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Çev. M Ritter, Londra: Sage Publications.

Becker G S (1993). *Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.

Bora T vd (2011). “*Boşuna mı Okuduk?*” *Türkiye’de Beyaz Yaka İşsizliği*. İstanbul: İletişim

Yayımları.

- Bowsher J (2018). Credit/debt and Human Capital: Financialized Neoliberalism and The Production of Subjectivity. *European Journal of Social Theory*, 22 (4), 1-20.
- Brown W (2017). *Halkın Çözölüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. Çev. B E. Aksoy, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Butler J ve Athanasiou A (2017). *Mülksüzleşme: Siyasaldaki Performatif*, Çev. B Ertür, İstanbul: Metis Yayımları.
- Chen J (2022). Spot Loan Definition, <https://www.investopedia.com/terms/s/spot-loan.asp>. Son erişim tarihi, 15.02.2022.
- Çalışkan K ve Callon M (2009). Economization, Part 1: Shifting Attention from The Economy Towards Processes of Economization. *Economy and Society*, 38 (3), 369-98.
- Dardot P ve Laval C (2012). *Dünyanın Yeni Akli: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev. I Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayımları.
- Dean M (1999). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Londra: Sage.
- Deleuze G (2013). *Müzakereler*, Çev. İ Uysal, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deville J ve Seigworth G (2015). Everyday debt and credit. *Cultural Studies*, 29 (5-6), 615-629.
- dos Santos P (2012). On The Content of Banking in Contemporary Capitalism. İçinde C Lapavitsas (der.), *Financialisation in Crisis*, Chicago: Haymarket, 83-118.
- Duménil G ve Lévy D (2005). The Neoliberal (Counter-)Revolution. İçinde Saad-Filho A ve Johnston D (der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, Londra: Pluto Press, 9-19.
- Dünya Bankası (2008). Finance for all? Policies and Pitfalls in Expanding Access. *World Bank Policy Research Report*. Washington, DC: World Bank.
- Ergur A (2005). Kredi Kartı Kullanımında Zaman Algılaması ve Borçlu Yaşam. *Toplum ve Bilim*, 102, 128-141.
- Ergur A (2012). Hermetik Yaşam Döngüsünün Kuruluşu: Sanayi-Sonrası Yaşam Biçimleri, Tüketim Örüntüleri ve Kentle Steril Temas Yordamları. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını*, Özel Sayı (2), 11-67.
- Ertürk İ vd (2007). The Democratization of Finance? Promises, Outcomes and Conditions. *Review of International Political Economy*, 14 (4), 553-75.
- Fehér M (2009). Self-Appreciation or The Aspirations of Human Capital. *Public Culture* 21 (1), 21-41.
- Feinberg R (1986). Credit Cards as Spending Facilitating Stimuli: A Conditioning
- Özkürüplü İ (2023). Türkiye'de Gündelik Hayatın Finansallaşması: Beyaz Yakalıların 1287 Finansal Borçluluk Deneyimleri. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1258-1291.

Interpretation. *Journal of Consumer Research*, 13(3), 348-356.

Fine B ve Saad-Filho A (2017). Thirteen Things You Need to Know About Neoliberalism. *Critical Sociology*, 43 (4-5), 685-706.

Fleming P (2017). *The Death of Homo Economicus: Work, Debt and the Myth of Endless Accumulation*. Londra: Pluto Press.

Fligstein N ve Goldstein A (2015). The Emergence of a Finance Culture in American Households, 1989–2007. *Socio-Economic Review*, 13 (3), 575–601.

Foucault M (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus, College de France Dersleri 1977 – 1978*, Çev. F Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault M (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu, College de France Dersleri 1978-1979*, Çev. A Tayla, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gonzalez F (2015). Where are the Consumers?, 'Real Households' and the Financialization of Consumption. *Cultural Studies*, 29(5-6), 781-806.

Graeber D (2015). *Borç: İlk 5000 Yıl*, Çev. M Pehlivan, İstanbul: Everest Yayınları.

Güngen A R (2017). Finansal Tabana Yayılma Siyaseti ve Türkiye'de Devletin Finansallaşması. İçinde P Bedirhanoglu, Ö Çelik ve H Mihçı (der), *Finansallaşma Kıskaçında Türkiye'de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek*, İstanbul: NotaBene Yayınları, 23-45.

Güngen A R (2021). *Borçlandırma Siyaseti: Türkiye'de Finansal İçerilme - Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Haiven M (2011). Finance as Capital's Imagination? Reimagining Value and Culture in an Age of Fictitious Capital and Crisis. *Social Text*, 29 (3), 93-124.

Haiven M (2012-2013). Finance Depends on Resistance, Finance Is Resistance, and Anyway, Resistance Is Futile. *Mediations* 26,1-2, Güz – Bahar, 85-106, Son erişim tarihi 01.09.2016.

Haiven M (2013). Metaphoric Wealth: Finance, Financialization and the End of Narrative. İçinde T Dufresne ve C Sacchetti (der.), *The Economy as Cultural System: Theory, Capitalism, Crisis*, New York ve Londra: Continuum International Publication.

Haiven M (2016). *Hayali Sermaye, Popüler Kültürde ve Gündelik Yaşamda Finansallaşma*, Çev. Y E Kara, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Hardt M ve Antonio N (2012). *Duyuru*, Çev. A Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Çev. A Onacak, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hillig A (2019). Everyday Financialization: The Case of UK Households. *Environment and*

- Planning A: Economy and Space*, 51 (7), 1460–1478.
- Hirschman E (1979). Differences In Consumer Purchase Behavior by Credit Card Payment System. *Journal of Consumer Research*, 6, 58-66.
- Kahn J (2011). Cash or Card: Consumer Perceptions of Payment Methods. (Doktora Tezi). Auckland University of Technology.
- Kalfa M (2016). *Bulmak ve Bulunmak* Fiillerinin Anlam ve Kullanım Özellikleri. *TÜBAR XL*, Güz, 83-104.
- Karaçimen E (2014). Financialization in Turkey: The Case of Consumer Debt. *Journal of Balkan & Near Eastern Studies*, 16 (2), 161-180.
- Karaçimen E (2015). *Türkiye’de Finansallaşma, Borç Kısılacında Emek*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Kart E (2015). Yoksulluğun Mekanlarında Borçluluğun ve Borçlu’nun Üretilişi. *Borçlan(dir)ma ve Türkiye’de Borçluluk, Praksis*, 38 (2), 155 -179.
- Krippner G R (2005). The Financialisation of the American Economy. *Socio-Economic Review*, Review 13(3): 411–415.
- Kutz W (2018). Financialization Interrupted: Unwilling Subjects of Housing Reform in Morocco, *City* 22(4): 568–583.
- Langley P (2004). In The Eye of the “Perfect Storm”: The Final Salary Pension Crisis and Financialisation of Anglo-American Capitalism. *New Political Economy* 9(4): 539–558.
- Langley P (2007). Uncertain Subjects of Anglo-American Financialization. *Cultural Critique* 65 (Güz): 67–91.
- Langley P (2008). *The Everyday Life of Global Finance: Saving and Borrowing in Anglo-America*. New York: Oxford University Press.
- Lapavitsas C (2009). Financialisation, or the Search for Profits in the Sphere of Circulation. *Economiaz* 72(3): 98-119.
- Lazzarato M (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali*, Çev. M Erşen, İstanbul: Açılım Kitap.
- Lazzarato M (2015). *Borçla Yönetmek*, Çev. Ş Çiltaş, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lemke T (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, Çev. U Özmakas, Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Martin R (2002). *Financialization of Daily Life*. Philadelphia: Temple University Press.
- Marx K (1999 [1894]). *Capital*, Vol. III. New York: International Publishers. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch29.htm>. Son erişim tarihi: 13.02.2021.
- Mc Kee Y (2015). DEBT: Occupy, Çağdaş Sonrası Sanat ve Borç Direnişinin Estetiği, Çev. Özkürallı İ (2023). Türkiye’de Gündelik Hayatın Finansallaşması: Beyaz Yakalıların Finansal Borçluluk Deneyimleri. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1258-1291. 1289

A Boren. İçinde A Kuryel ve B Ö Fırat (der.), *Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 355 – 383.

Mirowski P (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. Londra, New York: Verso.

Montgomerie J (2009). The Pursuit of (Past) Happiness? Middle-class Indebtedness and American Financialisation. *New Political Economy*, 14 (1), 1-24.

Öngel S (2018). İşçi Sınıfı, Kriz ve Borçluluk". *Yeni Emek Çalışmaları, Sınıf Perspektifinden Krize Bakmak Paneli*. <http://yeniemek.org/isci-sinifi-kriz-ve-borcluluk/> . Son erişim tarihi: 26.05.2019.

Peck J (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. New York: Oxford University Press.

Pellandini-Simányi L (2020). The Financialization of Everyday Life. İçinde C Borch ve R Wosnitzer (der), *The Routledge Handbook of Critical Finance Studies*. New York ve London: Taylor & Francis.

Pellandini-Simányi L vd. (2015). The Financialization of Everyday Life or The Domestication of Finance? How Mortgages Engage with Borrowers' Temporal Horizons, Relationships and Rationality in Hungary. *Cultural Studies*, 29 (5-6), 733-759.

Pellandini-Simányi L ve Vargha Z (2019). How Risky Debt Became Ordinary: A Practice Theoretical Approach. *Journal of Consumer Culture* 20(2): 235–254.

Read J (2012). Homo Economicus'un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi, Çev. Ş Öztürk, *Cogito*, 70-71, Yaz, 82-95.

Runnemark E, Hedman J ve Xiao X (2015). Do Consumers Pay More Using Debit Cards than cash? *Electronic Commerce Research and Applications*, 14(5): 285-291.

Sachetti C (2013). Giriş. İçinde TDufresne ve S Sachetti (der.), *The Economy As Cultural System: Theory, Capitalism, Crisis*, New York: Bloomsbury.

Sarıtaş-Oran S (2017). *Sermayeyi BESlemek: Bireysel Emeklilik Sistemi ve Emekliliğin Finansallaşması*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

Schultz T W (1962). Reflections on Investment in Man. *Journal of Political Economy* 70, 5(2).

Soman D (1999). Effects of Payment Mechanism on Spending Behavior: The Illusion of Liquidity. *Journal of Consumer Research*, 27 (4), 460-474.

Soman D ve Cheema A (2002). The Effect of Credit on Spending Decisions: The Role of The Credit Limit and Credibility. *Marketing Science*, 21(1), 32-53.

Soederberg S (2013). The US Debtfare State and The Credit Card Industry: Forging Spaces of Dispossession. *Antipode*, 45 (2), 493–512.

1290 Özküraplı İ (2023). Türkiye'de Gündelik Hayatın Finansallaşması: Beyaz Yakalıların Finansal Borçluluk Deneyimleri. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1258-1291.

- Soederberg S (2016). *Borç Refahı Devletleri ve Yoksulluk Endüstrisi: Para Disiplin ve Artık Nüfus*, Çev. E Karaca, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Sullivan T, Warren E ve Westbrook J (2000). *The Fragile Middle Class: Americans in Debt*. New Haven: Yale University Press.
- Toscano A (2014). Alien Mediations: Critical Remarks on The Making of the Indebted Man. *The New Reader* (1).
- Tuovila A (2021). Revolving credit. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/r/revolvingcredit.asp>. Son erişim tarihi: 15.02.2022.
- Uca O (2016). *Türkiye’de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler, Maddi Olmayan Emeğe Sahanın Eleştirisi*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- van der Zwan N (2014). Making Sense of Financialization. *Socio-Economic Review*, 12, 99-129.
- Yükseker D (2010). Türkiye Toplumunu Bir Arada Tutan Nedir? Toplumsal Tutkal Olarak Borç ve Borçluluk. *Toplum ve Bilim*, 117, 6-18
- Zelizer V A (2011). *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*. Princeton: Princeton University Press .